

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ГЛУХІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА**

На правах рукопису
Кафедра технологічної
і професійної освіти

**МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У
ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ОБОВ'ЯЗКОВО-ВИБІРКОВОГО МОДУЛЯ
«ОСНОВИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»**

Спеціальність: 014 Середня освіта

Предметна спеціальність: 014 педагогіка і методика середньої освіти,
технологічна освіта

Виконала:

Радченко Тетяна Іларіонівна,
магістрантка 626М-Т групи,
факультету технологічної і
професійної освіти

Науковий керівник:

канд. пед. наук, доцент
Зінченко Володимир Павлович

Анотація

Магістерської роботи на тему:

«Формування критичного мислення старшокласників у процесі вивчення обов'язково-вибіркового модуля «Основи підприємницької діяльності»»

Актуальність дослідження Формування критичного мислення у старшокласників є важливою складовою їхньої освіти, оскільки воно сприяє розвитку здатності аналізувати, оцінювати інформацію та приймати зважені рішення. І саме предмет «Технології» має великий потенціал для розвитку критичного мислення старшокласників.

Мета роботи - дослідження ефективних підходів до формування критичного мислення старшокласників у процесі вивчення обов'язково-вибіркового модуля «Основи підприємницької діяльності».

Об'єкт дослідження: процес формування критичного мислення старшокласників у процесі навчання.

Предмет дослідження: педагогічні умови, методи та засоби розвитку критичного мислення старшокласників під час вивчення обов'язково-вибіркового модуля «Основи підприємницької діяльності».

Основний зміст роботи.

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання дослідження.

У першому розділі наведено теоретичний аналіз досліджуваної проблеми: схарактеризовано зміст та основні положення розвитку критичного мислення учнів; обґрунтовано психолого-педагогічні основи розвитку критичного мислення старшокласників під час вивчення предмету «технології»; виявлено стан використання засобів розвитку критичного мислення у практиці вчителів.

У другому розділі схарактеризовано методику розвитку критичного мислення учнів; описано методи і засоби; розроблено методичні матеріали щодо формування критичного мислення; обґрунтовані методичні прийоми формування критичного мислення учнів під час вивчення обов'язково-вибіркового модуля «Основи підприємницької діяльності».

Ключові слова: критичне мислення, технологічна освіта, компетентність, педагогічні умови.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ.....	7
1.1. Роль і місце критичного мислення у структурі особистості сучасної людини.....	7
1.2. Сутність, специфіка та функції критичного мислення.....	13
1.3. Особливості організації навчального процесу з метою формування критичного мислення.....	19
Висновок до розділу 1.....	27
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ «ОСНОВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ».....	29
2.1. Роль і місце обов'язково-вибіркового модуля «Основи підприємницької діяльності» у структурі предмета «Технології».....	29
2.2. Методика формування критичного мислення у старшокласників під час вивчення обов'язково-вибіркового модуля «Основи підприємницької діяльності».....	35
2.3. Методичні рекомендації для вчителів технологій з формування критичного мислення у процесі вивчення обов'язково-вибіркового модуля «Основи підприємницької діяльності».....	45
Висновок до розділу 2.....	58
ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62
ДОДАТКИ.....	64

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасне суспільство вимагає від випускників шкіл не лише академічних знань, а й навичок критичного мислення, які є необхідними для успішного життя та професійної діяльності в умовах швидкозмінного світу. Вирішальним фактором у формуванні таких навичок є освіта, яка має на меті підготувати учнів до розв'язання складних завдань, самостійного прийняття рішень та аналізу інформації.

Наразі українська школа здійснює перехід від системи освіти, орієнтованої на засвоєння готових знань і навичок, до навчання, що сприяє формуванню у школярів умінь самостійно отримувати знання та застосовувати їх на практиці, розвивати свої здібності. Такий підхід надає можливість кожному учню максимально виявити свої сильні сторони та сприяє формуванню свідомого ставлення до навчання. Для розвитку ключових компетентностей, які допоможуть молоді орієнтуватися у складному сучасному світі, педагоги впроваджують ефективні освітні методики, що орієнтовані на активну участь школярів у пізнавальній діяльності [21].

Сучасний педагог має таким чином організовувати освітній процес, щоб учні навчалися самостійно розв'язувати складні завдання, знаходити ефективні способи вирішення проблем, формулювати, аргументувати та відстоювати власну думку.

На нашу думку, лише людина, яка володіє глибокими знаннями, критичним і гнучким мисленням, творчим потенціалом та високими моральними цінностями, зможе повною мірою реалізувати свій потенціал у суспільстві.

Зокрема, вивчення модуля «Основи підприємницької діяльності» в старших класах надає унікальні можливості для розвитку критичного мислення, оскільки цей модуль передбачає вивчення основ економічного мислення, аналізу ринкових ситуацій, прийняття стратегічних рішень [32].

В сучасному освітньому просторі науковці приділяють значну увагу розвитку критичного мислення, шукають ефективні шляхи його формування та

пропонують власні технології і методики. Критичне мислення розглядається в контексті філософії, психології та педагогіки.

Для визначення рівня опрацьованості питання розвитку критичного мислення ми проаналізували роботи зарубіжних і вітчизняних науковців, таких як К. Баханов, І. Бондарук, Н. Вукіна, А. Горох, Н. Дементієвська, Д. Десятов, К.Корсак, А. Кроуфорд, К. Мередіт, С. Метьюз, М. Ліпман, Р. Пауль, В. Погребенник, К. Поппер, Є. Полат, О. Пометун, О. Тягло, Д. Халперн та інші.

Аналіз досліджень показав, що у вітчизняній освітній сфері питання розвитку критичного мислення вивчали активно: О. Тягло створив серію посібників для вищої школи, О. Пометун розробила авторську методику, І. Бондарук запропонував методику розвитку критичного мислення старшокласників на уроках історії, а Н. Дементієвська дослідила вплив інформаційних технологій, зокрема мережі Інтернет на розвиток критичного мислення учнів. Упродовж останніх років було видано значну кількість посібників із розвитку критичного мислення, а також організовано конференції та семінари з цієї тематики.

Отже, проблема розвитку критичного мислення висвітлена у багатьох наукових статтях, підручниках та посібниках. Однак досі недостатньо досліджено процес формування цього виду мислення у школі при вивченні окремих дисциплін, зокрема «Технологій». На наш погляд, цей предмет і його обов'язково-вибірковий модуль «Основи підприємницької діяльності» має значний потенціал для формування критичного мислення у старшокласників. Обґрунтуванню та спробі практичного розв'язання цієї проблеми і присвячена наша магістерська робота.

Об'єкт дослідження: процес формування критичного мислення старшокласників у процесі навчання.

Предмет дослідження: педагогічні умови, методи та засоби розвитку критичного мислення старшокласників під час вивчення обов'язково-вибіркового модуля «Основи підприємницької діяльності».

Метою нашої роботи є дослідження ефективних підходів до формування критичного мислення старшокласників у процесі вивчення обов'язково-вибіркового модуля «Основи підприємницької діяльності» та визначення практичних рекомендацій для викладачів щодо інтеграції критичного мислення у викладання підприємницьких основ.

Завдання дослідження:

1. Виявити значення, сутність та функції критичного мислення в структурі особистості та діяльності людини.
2. Охарактеризувати можливості формування критичного мислення в освітньому процесі
3. Виявити стан використання технологій формування критичного мислення у практиці вчителів технологій
4. Охарактеризувати можливості формування критичного мислення при вивченні обов'язково-вибіркового модуля «Основи підприємницької діяльності».
5. Розробити методику формування критичного мислення при вивченні обов'язково-вибіркового модуля «Основи підприємницької діяльності».
6. Скласти методичні рекомендації для вчителів технологій з формування критичного мислення у процесі вивчення обов'язково-вибіркового модуля «Основи підприємницької діяльності».

Структура роботи: магістерська робота складається зі вступу, двох розділів з відповідними підрозділами, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел 35 найменувань) та додатків. Загальний обсяг роботи складає 73 сторінки, з них 60 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

1.1. Роль і місце критичного мислення у структурі особистості сучасної людини

Однією із ключових характеристик сучасного світу, до якого сьогодні входять випускники освітніх закладів, є зміни, що постійно прискорюються. Це світ інформації, яка не лише зростає в обсязі, але й швидко застаріває. Світ, у якому власне мислення потрібно постійно адаптувати, а навички роботи повинні безперервно розвиватися та вдосконалюватися. Ніколи раніше система освіти не готувала молодь до такої інтенсивної динаміки змін, непередбачуваності, складності, до такого стану нестабільності та відсутності чітко визначеного напрямку розвитку [18].

Отже, прискорення темпів змін умов життєдіяльності людини не дозволяє їй замикатися в межах сталого світогляду. Усвідомлення обмеженості своїх поглядів і уявлень про суспільство та можливість їх перегляду, самостійність мислення у вирішенні економічних, соціальних та інших проблем стають важливою частиною життєдіяльності сучасної людини. Адже рішення, які людина постійно ухвалює і як приватна особа, і як член суспільства з різних питань (економіка, природні ресурси, альтернативні види палива тощо), не лише впливають, але й визначають шляхи розвитку людства загалом, впливаючи на рівень цього розвитку. Розуміння того, що будь-яка діяльність пов'язана з діями інших людей, що людство «пливе в одному човні» і потребує узгодження інтересів, оцінки наслідків своїх рішень для інших, а не лише вибору кожним вигідного для себе варіанту, приводить до висновку про необхідність формування відповідного типу мислення [17].

Очевидно, що сучасна людина об'єктивно змушена бути більш мобільною, інформованою, критично і творчо мислячою, а отже, і більш мотивованою до самоосвіти та саморозвитку.

Отже, сучасні здобувачі освіти повинні опановувати такі знання та вміння, які вони зможуть застосовувати в реальному житті. Безумовно, знання

мають цінність лише тоді, коли інформація критично осмислена, творчо опрацьована та продуктивно використовується в різних видах діяльності.

Сьогодні важко уявити сферу життя людини, де здатність чітко мислити не була б необхідною. Однак зазвичай заклади освіти традиційно вимагають від учнів вивчати, запам'ятовувати, аналізувати факти, розв'язувати задачі, але не навчають, як саме це робити.

У зв'язку з низьким рівнем самостійності, спрямованості, мотивованості та результативності мислення молодого покоління ідея розвитку критичного мислення наразі привертає увагу багатьох дослідників [1;10;12].

Попри те, що багатьом учням властиве прагнення мислити творчо й критично, у школі та закладах вищої освіти їх часто вважають «важкими», тобто такими, що потребують, на думку деяких педагогів, перевиховання, адже вони ставлять під сумнів загальноприйняті думки. Як результат, багато випускників середніх і вищих освітніх закладів не можуть раціонально сформулювати свої аргументи, розпізнати, коли їх вводять в оману реклама чи пропаганда, діють під впливом емоцій, не знають, як оцінити надійність доказів і ухвалити рішення [33].

Відповідно, завдання закладів освіти у сучасних умовах – навчити особистість орієнтуватися в «морі» інформації, знаходити необхідну інформацію та ефективно використовувати її на практиці.

Сказане підтверджують і припущення вчених, які стверджують, що понад 25% тих видів діяльності, які будуть затребувані у XXI столітті, сьогодні ще не існують, а ті, які є зараз, суттєво зміняться. Тому людям знадобляться абсолютно нові знання та навички. Причиною цих проблем став інформаційний і технологічний вибух у сфері інформаційного забезпечення, що спровокував надзвичайно інтенсивне виробництво інформаційного продукту [11].

Щодо цього аспекту у праці зарубіжних дослідників зазначено: «Більшість людей закінчують офіційну освіту у віці від 18 до 22 років. Можна з великою впевненістю сказати, що багатьом із цих молодих людей доведеться займатися такою роботою, яку навіть важко уявити, і мати справу з такими

технологіями, які й не снилися сучасним науковим фантастам. Які знання необхідно здобути в перші два десятиліття свого життя, щоб почуватися впевнено впродовж наступних 50 років? Освіта, орієнтована на майбутнє, повинна будуватися на основі двох принципів: вміння швидко орієнтуватися у стрімко зростаючому потоці інформації й знаходити потрібне, а також уміння осмислювати та застосувати отриману інформацію» [33, с. 4].

Тому не викликає сумнівів думка щодо важливості високорозвиненого критичного мислення у структурі особистості сучасної людини.

Критичне мислення – це здатність аналізувати ідеї з різних точок зору, враховуючи їхній змістовий контекст і порівнюючи їх з іншими ідеями. Воно є не лише процесом, а й результатом, коли критичний підхід стає природним способом роботи з інформацією та ідеями. Це активний процес, який може бути як стимульованим, так і виникати спонтанно, дозволяючи учню контролювати інформацію, ставити її під сумнів, інтегрувати, трансформувати, адаптувати або відкидати [1].

У нашому дослідженні критичне мислення розглядається як специфічний вид розумової діяльності, що відзначається такими ознаками:

- формування стратегій для прийняття рішень у процесі вирішення завдань і проблемних ситуацій, ґрунтуючись на здобутті та опрацюванні інформації;
- здійснення рефлексивних дій (аналізу, контролю, оцінювання) щодо будь-яких об'єктів чи явищ, зокрема власного мислення;
- обґрунтований аналіз різних точок зору, формування власної позиції та об'єктивне оцінювання результатів як власної, так і чужої діяльності [10].

Людина з критичним мисленням усвідомлює або прагне усвідомити власні упередження та розібратися в них. Багато людей демонструють упередженість у методах виховання, повністю підтримуючи або відкидаючи спосіб, яким користувалися їхні батьки. Вони міркують: «Мене виховували так, що найкращий метод впливу – це покарання. І я виріс нормальною людиною, отже, я так само виховуватиму і своїх дітей». При цьому людина не бере до

уваги шкоду, яку завдають відносинам між дітьми та батьками, не говорячи вже про справедливість.

Більшість людей розуміє, що потрібно тренувати тіло, щоб підтримувати його у формі. Однак далеко не всі усвідомлюють, що мислення також вимагає тренування. Якщо ця сфера розвинена недостатньо, люди стикаються з труднощами у самостійному мисленні. Вони не здатні оцінити переконливість доказів, зрозуміти, коли їх вводять в оману засоби масової інформації, політичні лідери, відомі екстрасенси, рекламні виробники тощо. Такі люди не знають, куди вигідно вкласти гроші, якого кандидата чи партію підтримати, яку релігію обрати, яку теорію або спосіб лікування вважати ефективнішим, як вирішити власні проблеми, тобто не можуть продуктивно використовувати свій інтелектуальний потенціал [11].

Нашу думку, особливу увагу необхідно приділити розвитку критичного мислення у підлітків для аналізу інформації, отриманої з мережі Інтернет. Сучасні школярі використовують Інтернет як основне джерело інформаційних і методичних ресурсів для здобуття нових знань. Тож важливим є навчання підлітків критично оцінювати дані, розміщені в Інтернеті, з огляду на такі чинники:

- підручники та вчителі вже не виступають єдиними джерелами знань;
- будь-хто може публікувати у мережі будь-яку інформацію;
- вчителі й учні створюють власні веб-ресурси, які можуть використовувати у навчальній діяльності інші користувачі;
- більшість ЗМІ та Інтернет-ресурсів фінансуються комерційними компаніями або політичними партіями, що мають власні інтереси;
- батьки й учителі, які виховувалися за умов тоталітарної системи, нерідко не демонструють навичок критичного мислення та виваженого відбору інформації [11].

Ці обставини актуалізують завдання формування критичного мислення у школярів. Ця мета закріплена в українських державних освітніх стандартах та європейських документах щодо основних компетентностей [21].

Учень, який вміє критично мислити, володіє різноманітними способами інтерпретації та оцінки інформаційного повідомлення, здатен виявляти в тексті суперечності та структурні елементи, що в ньому присутні, аргументувати свою точку зору, спираючись на логіку. Такий учень почуватиметься впевнено при роботі з різними типами інформації, може ефективно використовувати різноманітні ресурси. На рівні цінностей учень, який критично мислить, вміє ефективно взаємодіяти з інформаційними платформами, приймаючи багатополарність навколишнього світу та можливість співіснування різних точок зору в межах загальнолюдських цінностей [8].

Розвиток критичного мислення є підготовкою людини до життя в громадянському суспільстві, де толерантність і співпраця стають необхідними атрибутами існування соціуму загалом. У той час як традиційна система передбачає, що учень має засвоїти матеріал і надалі діяти згідно з вивченими настановами, розвиток критичного мислення формує установку, що настанови для всіх випадків життя не створені. Потрібно мислити, і до того ж самостійно.

Не помиляється лише той, хто нічого не робить. Якщо людина мислить, приймає рішення і втілює їх у життя, вона може припуститися помилки. Помилка перестає бути трагедією. Вона стає лише одним із інструментів навчання. А негативний результат сприймається також як результат, який допомагає у пізнанні світу [8].

Немає сумніву, що розвиток у молоді критичного мислення – завдання актуальне та необхідне. На думку багатьох дослідників цю проблему потрібно розглядати у двох контекстах. Перший полягає в тому, щоб прищепити новому поколінню основи громадянсько-демократичного способу життя, що неможливо без вміння переконливо аргументувати свою позицію в процесі обговорення соціальних проєктів та відстоювання власної позиції.

Другий контекст пов'язаний з вмінням протистояти різним формам несанкціонованого вторгнення в особисте життя людини, спробам маніпулювання її свідомістю.

Отже, критичне мислення є невід'ємною складовою сучасної особистості, яка сприяє її адаптації до соціального, культурного та інформаційного середовища. Воно забезпечує людині здатність об'єктивно оцінювати інформацію, формувати власну точку зору та приймати усвідомлені рішення, що є особливо важливим в умовах інтенсивного інформаційного потоку і глобальних соціальних змін.

У структурі особистості критичне мислення виконує не лише когнітивну функцію, а й впливає на розвиток емоційної та соціальної сфер. Зокрема, воно дозволяє людині більш ефективно взаємодіяти з іншими, відстоювати власні переконання та аргументувати свою позицію, що є важливим для побудови демократичного суспільства. Разом з тим, розвиток критичного мислення має прямий вплив на здатність особистості протистояти маніпуляціям і агресивним соціальним впливам, зберігаючи свою незалежність та автономність [6].

Таким чином, роль і місце критичного мислення в структурі особистості сучасної людини є визначальною для її особистісного, соціального та професійного розвитку. Це не лише необхідна умова для самореалізації, але й важливий чинник для забезпечення сталого розвитку суспільства в умовах постійних змін та викликів сучасного світу. Дійсно, критичне мислення виступає важливим чинником розвитку та функціонування демократичного суспільства.

У такому середовищі пріоритетними стають здатність і готовність критично оцінювати ситуації та явища. Цивілізована дискусія, як природна форма взаємодії двох чи більше вільних особистостей у сфері перетину їхніх інтересів, вимагає критичного мислення як необхідної умови для досягнення успіху в умовах демократії.

Отже, ключовим завданням науково-педагогічної спільноти України є якнайшвидше освоєння існуючих у світовій освітній практиці розробок із тематики критичного мислення. Водночас важливо інтегрувати ці надбання з найкращими традиціями та досягненнями національної освітньої системи,

активно їх випробовувати і поступово впроваджувати «мислення вищого рівня» у національну освіту.

1.2. Сутність, специфіка та функції критичного мислення

Критичне мислення є однією з найбільш важливих когнітивних здібностей, що визначають рівень інтелектуального розвитку та соціальної адаптації особистості. У сучасному світі, насиченому великою кількістю інформації та постійними змінами, критичне мислення виступає ключовим інструментом для правильного аналізу та оцінки різноманітних явищ, відбору відповідної інформації та прийняття обґрунтованих рішень. У цьому контексті важливим є розуміння сутності критичного мислення, його специфіки та функцій, оскільки саме ці аспекти визначають, як саме воно реалізується в різних сферах життєдіяльності людини [1].

У даному розділі розглянемо основні аспекти критичного мислення, зокрема його сутність як когнітивного процесу, специфіку прояву в різних контекстах діяльності та функції, які воно виконує у процесі пізнання, прийняття рішень та міжособистісної взаємодії. Особлива увага буде приділена аналізу того, як ці характеристики критичного мислення впливають на формування інтелектуальної та емоційної зрілості особистості, а також на її здатність ефективно взаємодіяти в соціумі.

Для розуміння суті категорії «критичне мислення» необхідно проаналізувати такі поняття, як «мислення» та «критика». Домінуючим поняттям для терміну «критичне мислення» є процес мислення, тому аналіз розпочнемо саме з нього.

Мислення – це вища ступінь пізнання. У процесі мислення пізнання виходить за межі чуттєвого досвіду людини, тому це поняття охоплює не лише психологічні аспекти. Категорія «мислення» є предметом вивчення різних наук (філософія, психологія, педагогіка, фізіологія, соціологія, кібернетика та інші), тому цей процес є міждисциплінарним поняттям.

Наука про мислення називається логікою, яка вивчає процеси формування понять, суджень, умовиводів. Людина не лише сприймає навколишню дійсність, але й прагне зрозуміти все те, що відбувається навколо неї. Зрозуміти, тобто проникнути в суть предметів і явищ, пізнати саме головне, суттєве. Тому розуміння здійснюється лише завдяки складному психічному процесу – мисленню [3].

Цей процес дає відповіді на питання, які неможливо вирішити шляхом безпосереднього, чуттєвого відображення. За допомогою мислення людина впевнено орієнтується в навколишньому світі, використовує раніше отримані знання, вміння і навички в конкретній ситуації. Діяльність людини буде розумною при усвідомленні і розумінні законів, взаємозв'язків об'єктивної реальності. Сутність людського мислення полягає в визначенні загальних взаємозв'язків, узагальнень властивостей певної групи явищ, розуміння суті конкретного явища як різновиду однорідного класу явищ. Мислення, в свою чергу, є відображенням дійсності і має матеріальну форму прояву.

Отже, можна зробити висновок, що мислення – це пізнавальний психічний процес, який є більш складним порівняно з відчуттям і сприйняттям. Однак важливим є не стільки складність психічного процесу, скільки вказівка на ті особливості об'єктивної реальності, які відображаються в психіці людини завдяки цьому процесу [4, с. 50]. Мислення визначається як процес відображення в психіці людини взаємозв'язків між об'єктами і явищами дійсності.

Мисленнєва діяльність людини є складною, оскільки вона включає не лише розв'язання однієї мисленнєвої задачі, а й безлічі завдань, спрямованих на розкриття сутності розглядуваного об'єкта або досліджуваної проблеми. Цей вид діяльності здійснюється за допомогою таких мисленнєвих операцій, як аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення та конкретизація. Розглянемо зміст з цих операцій.

Вміння самостійно розв'язувати мисленнєві задачі раціональним способом характеризує гнучкість, самостійність, глибину, широту та

послідовність мислення. Усі ці характеристики мислення розвиваються в процесі цілеспрямованого навчання і вимагають постійної тренування. При постійній завантаженості мозку у ньому збільшується кількість нових нейронних зв'язків, що впливає на психічну гнучкість людини, допомагає адаптуватися до різних умов життя. Протягом усього життя людина може створювати нові зв'язки між нейронами, а також може їх втратити, якщо ці зв'язки не закріпити. Процес навчання спрямований на отримання інформації, її осмислення та закріплення за допомогою постійних тренувань.

Для розвитку гармонійної особистості навчання повинно бути спрямоване на формування вміння визначати мету своєї діяльності, самостійно здобувати інформацію, застосовувати мисленнєві операції для досягнення поставленої мети, нести відповідальність за свою роботу, робити власні висновки щодо певної проблеми. Ці ознаки характеризують здатність людини ставити під сумнів інформацію, аналізувати її та давати свою оцінку досліджуваному об'єкту, тобто критичне мислення [15].

Узагальнюючи все сказане, під мисленням будемо розуміти пізнавальний процес відображення дійсності в поняттях, судженнях, а також здатність людини міркувати, результатом чого буде концепція, судження або ідея.

Друга частина нашого базового поняття – критика. Критика (від грец. *kritike* – розбір, обговорення якогось предмета, явища, вчинку) – це рід соціальних відносин, що передбачає висловлювання осудного характеру стосовно обраного об'єкта. Критику ми будемо розглядати як метод пізнання, спрямований на аналіз змісту висловлювань, позицій.

Одним із перших дослідників ідеї розвитку критичного мислення була американська психологиня Д. Халперн. У праці «Психологія критичного мислення» авторка визначає критичне мислення як творче. У цій роботі сутність критичного мислення розкривається з точки зору розвитку уміння людини розв'язувати задачі.

Д. Халперн пропонує не один варіант розв'язання як життєвих, так і професійних задач, а й безліч стратегій вирішення. Ідеї цього підходу можна

порівняти з ідеями розвивального навчання, оскільки обидва процеси навчають раціональному мисленню.

Д. Халперн визначила основні якості, якими, на її думку, має володіти людина, що користується критичним мисленням: гнучкість, готовність виправляти помилки, усвідомленість, готовність до планування, наполегливість, пошук компромісних рішень [17].

Ідеї критичного мислення, спрямовані на розв'язання задач, розглядала і Н. Вукіна. На її думку, на процес прийняття рішень впливають когнітивні та мотиваційні фактори, частина з яких відповідає за мисленнєвий процес, а інші – з почуття людини. Таким чином, розвиток критичного мислення людини безпосередньо пов'язаний зі здатністю оцінювати та приймати раціональне рішення, тобто правильне, вірне рішення [7].

Таким чином, аналіз робіт показує, що критичне мислення є вільним мисленням, головною особливістю якого є самостійність. Природа людського інтелекту повинна не тільки охоплювати велику кількість знань, але й вміти виділяти важливе з цих знань. В розвитку критичного мислення велику роль відіграє вміння розв'язувати задачі, оскільки через це відбувається активний мисленнєвий процес в засвоєнні інформації. Варто відзначити, що критичне мислення і почуття людини взаємодоповнюють одне одного, завдяки чому ми приходимо до правильного висновку, отриманого під час контакту людини з потоком інформації, самостійного осмислення та застосування на практиці.

Проблемою розвитку критичного мислення займалися і вітчизняні психологи та педагоги. Термін «критичне мислення» розглядається як вид інтелектуальної діяльності людини, що характеризується високим рівнем сприйняття і розуміння, об'єктивності підходу до інформаційного поля. При великому потоці інформації людина повинна вміти раціонально мислити, виділяти лише важливий матеріал, осмислювати його самостійно.

Під критичним мисленням у сучасній педагогіці розуміють сукупність умінь, навичок і якостей розумової діяльності, які зумовлюють високий рівень формування дослідницької культури [1]. Критичне мислення характеризується

максимально розвиненим рівнем усіх психічних процесів, максимальною об'єктивністю під час сприйняття, розуміння та інтерпретації навчального матеріалу.

Отже, ми приходимо до розуміння, що поняття «критичне мислення» трактується як вид інтелектуальної діяльності людини, спрямованої на розуміння та осмислення отриманої інформації. Особливу роль у процесі розвитку критичного мислення відіграє практична діяльність людини. Завдяки власному досвіду ми аналізуємо отриману інформацію та оцінюємо її. Таким чином, мислення стає рефлексивним. Це відкрите мислення, яке не приймає догм, розвивається шляхом накладання нової інформації на життєвий досвід.

Якщо критичне мислення у людей розвинуто недостатньо, то вони стикаються з труднощами у здатності мислити самостійно. У такому випадку ми не можемо оцінити ступінь переконливості доказів, зрозуміти, коли нас вводять в оману. Такі люди не можуть самостійно та раціонально вирішувати свої проблеми, тобто не можуть продуктивно використовувати свій інтелектуальний потенціал.

Професор філософії Колумбійського університету Метью Ліпман виділяє наступні характеристики критичного мислення:

1. Уміння мислити, яке вчений трактує як володіння спеціальними прийомами, що разом утворюють ефективну методологію роботи з інформацією.

2. Відповідальність перед аудиторією. Людина повинна надавати аргументи та приклади, що відповідають прийнятим стандартам, або, якщо стандарти видаються їй сумнівними, піддавати їх критиці через переконливу аргументацію. Вона також має бути готова до того, що її докази можуть бути оцінені експертами і що їхні висновки потрібно буде враховувати у майбутньому.

3. Самостійність суджень як результат критичного мислення. Творчий підхід стає необхідним у процесі порівняння різних суджень, визначення

альтернатив і врахування пріоритетів та чинників, що впливають на істинність і достовірність інформації та висловлених суджень.

4. Самокорекція як процес використання критичного мислення для аналізу й вдосконалення власних суджень. Мисляча особистість постійно рефлексує над своїми розумовими процесами, застосовуючи при цьому обґрунтовані критерії та процедурні норми для їх виправлення чи покращення.

5. Врахування контексту. Загальні принципи мають перевірятися на відповідність кожній окремій ситуації, допускаючи можливість їхньої адаптації. Критично мисляча людина розглядає критерії у зв'язку із конкретними обставинами і допускає альтернативи, які відповідають ситуації [19].

Критичне мислення сприяє розвитку наступних умінь:

- аналізувати інформацію та оцінювати її достовірність;
- оцінювати власні думки та зовнішні впливи на них;
- виявляти сильні та слабкі сторони в отриманій інформації;
- зважено розглядати різні підходи до проблем, щоб приймати обґрунтовані рішення;
- формулювати самостійні судження і будувати переконливу аргументацію;
- здійснювати рефлексію та вносити корективи у свою діяльність.

Таким чином, у сучасних умовах критичне мислення виступає однією з ключових характеристик особистості, яка здатна адаптуватися до змін. Воно є цілеспрямованим процесом мислення, спрямованим на вирішення проблем шляхом виконання таких операцій, як аналіз, синтез та оцінювання власних ідей, результатів діяльності та інформації, отриманої від інших джерел.

Критичне мислення – це складний рефлексивний процес мислення, який складається з таких компонентів: асоціативне сприйняття, аналіз, синтез, оцінка та саморегуляція. Головними особливостями процесу розвитку критичного мислення є вільне навчання та самостійна діяльність учнів. Критичне осмислення проблеми передбачає вихід за межі запропонованої інформації, її розгляд з інших точок зору, виокремлення нових характеристик об'єкта чи

явища, а також аргументацію своїх думок, що підтверджує достовірність викладеного матеріалу. Критичне мислення виступає в ролі помічника для людини не тільки в пізнавальній діяльності, але й у повсякденному житті.

1.3. Особливості організації навчального процесу з метою формування критичного мислення

Ніколи раніше вітчизняна система освіти не готувала учнів до життя в умовах, що так динамічно змінюються. Сучасне інформаційне суспільство, яке постійно розвивається, висуває все нові вимоги до особистості людини. Прискорений ритм життя, величезні інформаційні потоки, проблеми, що потребують негайного вирішення, ускладнені професійні завдання вимагають активного розвитку таких якостей сучасного професіонала як креативність і самоконтроль, вміння самопрезентації та саморегуляції.

Тому перед сучасним учителем постає завдання не стільки передавати знання, скільки розвивати особистість, успішну в сучасному світі, яка вміє адекватно сприймати нову інформацію, досліджувати її джерело та цілі; аналізувати різні точки зору й формулювати власну; знаходити необхідні знання та перевіряти окремі ідеї на практичну реалізацію.

Під критичним мисленням здобувача освіти ми розуміємо його здатність об'єктивно аналізувати та оцінювати власні й чужі думки, робити самостійні висновки, брати відповідальність за ухвалені рішення, визначати власні пріоритети у професійному й особистому житті та прогнозувати наслідки своїх дій.

Люди з розвиненим критичним мисленням характеризуються чесністю перед собою, здатністю долати сумніви, вмінням ставити запитання та інтелектуальною незалежністю. Вони, зазвичай, не піддаються на маніпуляцію.

Спираючись на різні варіанти визначення критичного мислення [7;10;33] виокремимо основні аспекти розвитку критичного мислення учнів:

1. Вихідним пунктом критичного мислення є робота з інформацією, що дозволяє зробити освітній процес індивідуалізованим, усвідомленим, безперервним та результативним для кожного учня.

2. Критичне мислення, у першу чергу, є соціальним мисленням. Це накладає особливі вимоги на педагогів, які займаються формуванням критичного мислення у здобувачів освіти. Вони мають систематично впроваджувати інтерактивні методи та освітні технології, спрямовані на розвиток у школярів умінь вести аргументовану дискусію, відбирати найбільш значущі факти та неупереджено аналізувати інформацію, отриману від опонентів.

3. Критичне мислення розвивається через нацарування нової інформації на життєвий досвід учня. Це передбачає необхідність врахування суб'єктного досвіду здобувачів освіти в навчальному процесі.

4. Критичне мислення нерозривно пов'язане з такими особистісними якостями, як: повага до думки іншого, готовність іти на компроміс у суперечці; наполегливість у досягненні поставленої мети, здатність планувати свої дії, рефлексія, готовність усвідомлювати й виправляти власні помилки. Тому ефективність розвитку критичного мислення учнів напряду залежить від якості виховної роботи педагога-предметника та класного керівника.

На основі аналізу сказаного, можна зробити висновок, що структура критичного мислення учнів представлена трьома компонентами:

1. Мотиваційний компонент у якому позитивна мотивація визначає успішність навчальної діяльності.

2. Діяльнісний компонент, пов'язаний із здатністю до логічних умовиводів, встановлення асоціативних зв'язків і проведення порівнянь.

3. Рефлексивно-оцінювальний компонент, що включає вміння учнів адекватно оцінювати як отриману інформацію, так і власну діяльність [33].

Таким чином, критичне мислення є не окремою навичкою, а комплексом навичок і вмінь, які формуються поступово в процесі розвитку та навчання школяра. Його ефективність безпосередньо залежить від активної діяльності

самих учнів у пошуку нової інформації, співвіднесенні її з власним практичним досвідом, перевірці логіки та достовірності доказів, а також у формуванні власних висновків тощо.

Аналізуючи можливості розвитку критичного мислення учнів у навчальному процесі, ми зробимо припущення, що старший шкільний вік є найбільш оптимальним для здійснення такої діяльності. Це зумовлено тим, що старшокласники є чутливими до освоєння свого внутрішнього світу, у них більш розвинені вміння керувати собою та своїми емоціями; зміцнюються такі якості, як самостійність, ініціативність і цілеспрямованість; посилюється усвідомленість мотивів поведінки; загалом триває активний світоглядний пошук.

Саме старшокласники відрізняються від інших учнів стійкістю довільної уваги, високим рівнем абстрагування та логічного мислення.

Процес формування критичного мислення старшокласників включає цілі, завдання, принципи побудови, етапи та умови формування, методи, прийоми та способи навчання мисленню, форми організації діяльності учнів та способи оцінювання результатів формування мислення [4].

В результаті аналізу досліджень, спрямованих на вивчення проблеми формування критичного мислення учнів старших класів загальноосвітніх шкіл можна виокремити найбільш значущі особливості процесу навчання мисленню. Перелічимо лише ті, які доцільно використовувати на практиці при розробці технології навчання або включати в обрані вчителем методи, способи, прийоми.

Важливою умовою критичності мислення є знання правил логіки. Для учня чи студента навчання критичному мисленню означає дотримання правил логіки. Для учнів важливо засвоїти алгоритм критичного підходу до процесу навчання. У цьому випадку пропонуються деякі вміння, обов'язкові для розвитку критичності мислення учнів. Важливим для розвитку критичності мислення учнів слід вважати формування культури мислення через організацію диспутів, дискусій, написання рецензій і участь у групових рішеннях навчальних проблем.

Основною метою формування критичного мислення старших школярів і студентів, а також дорослих, які не мають сталих навичок критичного мислення, є розширення мисленнєвих компетенцій для ефективного розв'язання соціальних, наукових і практичних проблем. Завдання формування критичного мислення змінюються залежно від віку учнів, рівня знань і попереднього досвіду.

Формування критичного мислення старшокласників спрямоване на реалізацію наступних завдань (табл 1.1.):

Таблиця 1.1.

Завдання формування критичного мислення старшокласників.

1.	засвоєння учнями знань про закони та методи логічного і критичного мислення, основи критичності та самокритичності;
2.	оволодіння логікою мислення з елементами критичності;
3.	навчання вмінням розуміти логічні процедури критичного мислення: пояснення та передбачення, доказ і спростування, доведення, аргументація, оцінка та самооцінка;
4.	формування системи вмінь критично мислити в навчальних ситуаціях;
5.	формування вмінь виявляти логічні помилки;
6.	навчання застосуванню вмінь логічного та критичного мислення в різних наукових галузях, практичній діяльності та громадському житті.

Учні старших класів, маючи різносторонній запас знань і певний соціальний досвід, здатні засвоювати інтегративні знання та вміння, які трансформуються в компетенції за наявності мотиваційних установок і позитивного ставлення до активної трудової діяльності. Викладачі можуть ставити завдання формування інтегративних мислительних компетенцій на основі логічного, проблемного та критичного мислення.

Узагальнено основні елементи технології формування критичного мислення представлені нами в структурі дидактичної моделі (рис. 1.1). Технологія формування критичного мислення, як і будь-яка технологія, має

свої принципи побудови, які базуються на відмінних від інших видів розумової діяльності особливостях критичного мислення. Ми виділили сім принципів, деякі з яких є загальнодидактичними, а решта характерні саме для критичного мислення.

- 1 • Інформаційної насиченості навчального та практичного матеріалу для використання аргументів, доказів або спростувань, заснованих на конкретних фактах, джерелах, даних.
- 2 • Соціальної обумовленості предмета осмислення. Раніше нами було зазначено, що критичне мислення – це мислення соціальне, тому добір проблем, завдань, тем для обговорення слід здійснювати з урахуванням цієї особливості критичного мислення.
- 3 • Комунікативності у процесі осмислення проблеми та її обговорення. Критичне мислення – це мислення індивідуальне й самостійне, але виявляється воно у суперечках, дискусіях, під час обговорень і публічних виступів. Тому комунікативні навички учасників осмислення проблеми відіграють вирішальну роль у формуванні цього типу мислення та його успіху.
- 4 • Проблемності змісту матеріалу. Загальнодидактичний принцип є одним із основних при побудові технології формування критичного мислення, оскільки проблемне й критичне мислення пов'язані спільними властивостями, методами та прийомами навчання.
- 5 • Мотивація та потреба в знаннях. Основним відправним пунктом розумової діяльності взагалі та прояву критичності мислення зокрема є рефлексія. Вона можлива лише тоді, коли людина мотивована дізнатися, зрозуміти, осмислити, встановити істину або отримати результат. В іншому випадку про критичність мислення не може йтися. Саме тому результати експериментального формування критичного мислення свідчать, що розвинути цей тип мислення вдається не у всіх навчальних групах, а лише у 30-60% учасників залежно від типу групи та рівня освіти. Лінощі розуму та почуттів – це поганий ґрунт для розвитку критичного мислення.
- 6 • Науковості, достовірності та доступності інформації. Цей принцип не потребує детальних пояснень, зазначимо лише, що здатність та вміння оцінювати достовірність інформації також належать до умінь критично мислити.
- 7 • Наступності в навчанні мисленню. Проведені нами експерименти з навчання дорослих свідчать, що розвивати критичне мислення освічених людей можна у будь-якому віці й без спеціального попереднього навчання, оскільки багато навичок формується в процесі традиційного навчання. Однак ефективність цього процесу та його результат є найбільш значущими за умов системного й послідовного навчання цього типу розумової діяльності, починаючи зі школи та продовжуючи у вищих навчальних закладах.

Рис. 1.1. Принципи формування критичного мислення у учнів.

В межах нашого дослідження доцільно виділити педагогічні, дидактичні та методичні умови, від яких залежить ефективність формування критичного мислення. Однією з основних умов формування критичного мислення учнів є наявність цього вміння у вчителів. На жаль, навіть сьогодні питанню формування критичного мислення педагога не достатньо досліджене.

До педагогічних умов формування критичного мислення можна віднести:

- включення в освітні стандарти та програми цілей формування мислення і змісту, що сприяє розвитку критичності розуму;
- виділення професійних компетенцій та системи вмінь і навичок логічного та критичного мислення;
- підготовка викладацького складу, який володіє професійними компетенціями у сфері логічного та критичного мислення, а також знаннями про методи та способи їх формування;
- координація досліджень у галузі розвитку мислення та обмін досвідом між дослідниками і викладачами щодо інновацій у технологіях формування критичного мислення через публікації, конференції, семінари, майстер-класи та спеціальні проєкти.

До *дидактичних умов* можна віднести:

- розробка спеціального курсу та включення до змісту інших дисциплін завдань, проблем, вправ, спрямованих на відпрацювання мисленнєвих умінь і критичності розуму;
- наявність діагностичних методик визначення рівня критичного мислення з урахуванням вікових особливостей, здібностей і життєвого досвіду учнів;
- розробленість міждисциплінарної технології формування критичного мислення;
- наступність технологій формування критичного мислення учнів та студентів [1].

Формування критичного мислення учнів старших класів вимагає застосування таких методів як: аналіз та оцінка фактів, співставлення, зіставлення, узагальнення, розв'язання проблемних задач, виявлення причинно-наслідкових зв'язків, пояснення причин помилок і алогізмів, аналіз творів та висловлювань, доведення і спростування.

Які мисленнєві операції домінують у процесі критичного мислення? Передусім це операції порівняння та зіставлення (за формою: добро – зло,

правильно – неправильно, більше – менше, краще – гірше, етично – не етично тощо).

Розглянемо рівні розвитку критичного мислення старшокласників.

Початковий рівень критичного мислення – це слабка уявлення учня про критичне мислення, слабкі вміння оцінювати та обґрунтовувати свою правоту.

Середній рівень характеризується вміннями та навичками мисленнєвих операцій у межах елементарних суджень, ще нерозвиненим досвідом доведення та спростування, базовими вміннями оцінки та самооцінки, а також розумінням критики як мисленнєвого процесу.

Високий рівень – це стійкі вміння та навички основних мисленнєвих операцій, здатність бачити власні та чужі недоліки (у поведінці, мовленні, словах, діях тощо), уміння швидше за інших виявляти помилки, логічно обґрунтовувати оцінку та самооцінку, вдало добирати аргументи «за» і «проти», а також толерантність до аргументованої критики на свою адресу тощо [12].

Для учнів старшої школи вищий рівень сформованості критичного мислення означає наявність інтегративних мисленнєвих компетенцій, заснованих на синтезі логічного, проблемного та критичного мислення, а також уміння застосовувати ці компетенції у практичній, професійній та соціальній діяльності.

Вибір методів формування критичного мислення є важливою проблемою сучасної освіти. Найбільш оптимальними вважаються методи проблемного навчання – дослідницький, діалогічний, евристичний тощо.

На основі узагальнення джерел визначимо перелік найбільш ефективних прийомів і способів, що сприяють формуванню критичного мислення:

- вивчення понять критичність розуму, самокритичність, критика та самокритика, а також досвіду їх застосування в житті (у побуті, у процесі навчання, у наукових дослідженнях тощо);

- обговорення помилок у вирішенні завдань і проблем (у виборі найбільш раціональних способів вирішення) шляхом організації дискусій;

- рецензування власних і чужих літературних творів, рефератів (критичний аналіз тексту);
- обговорення наукових і публіцистичних статей, оглядів з Інтернету, порівняльний аналіз теорій із конкретних професійних галузей;
- написання есе, рефератів аналітичного спрямування з подальшим пошуком помилкових суджень;
- розв'язання логічних задач із застосуванням логічних операцій, що лежать в основі критики та самокритики;
- спеціальне навчання процедурам доказу і спростування на матеріалі історії, фізики, хімії, біології та інших шкільних предметів;
- організація дискусій і дебатів з питань спорту, кінофільмів, телевізійних передач [33].

Важливою складовою процесу формування критичного мислення є форми організації діяльності здобувачів освіти, оскільки навчальне середовище та способи взаємодії учасників процесу мають вирішальне значення для досягнення цілей формування мисленнєвих компетентностей. Доречними є відомі в дидактиці форми організації навчальної діяльності: індивідуальна, індивідуально-групова, парна, групова та колективна.

У навчальному процесі слід поєднувати індивідуальні, групові та парні форми роботи. Індивідуальні завдання дають можливість кожному учню краще проявити свої здібності, тоді як групові форми роботи об'єднують зусилля всіх учасників для досягнення спільної мети. Учні вчаться слухати однокласників і розуміють, що результат залежить від роботи кожного.

Проте, найбільш ефективними при є групова та колективна форми, оскільки, нагадаємо, критичне мислення – це соціальне мислення, яке виявляється максимально ефективно в публічному середовищі.

Отже, розвиток критичного мислення учнів у навчальному процесі вимагає комплексного підходу, який передбачає врахування вікових особливостей, психологічних та когнітивних характеристик учнів. Організація

навчального процесу має спиратися на принципи інтерактивності, рефлексивності, індивідуалізації та соціальної спрямованості.

Використання сучасних освітніх технологій, таких як проблемне навчання, дискусії, дебати, аналітичні завдання, сприяє формуванню в учнів здатності до аналізу, синтезу, оцінки інформації та формулювання власних висновків. Залучення учнів до активної діяльності в групах або колективах розвиває їх соціальні навички, критичне сприйняття думок інших та здатність аргументовано висловлювати свою позицію.

Узагальнюючи різні підходи до розуміння сутності й змісту критичного мислення, можна сказати, що критичне мислення в педагогіці розглядається як антипод догматичного мислення, як мислення самостійне, логічне, творче. Характерними ознаками такого типу мислення є індивідуальність і соціальність: кожна думка перевіряється та обґрунтовується тоді, коли нею діляться з іншими. Це мислення забезпечує здатність усвідомлювати та відстоювати власну позицію з тих чи інших питань, уміння знаходити нові ідеї та критично аналізувати проблеми, брати участь у дебатах, переосмислювати дії та аргументи, передбачати можливі наслідки дій і вчинків.

Старший шкільний вік є особливо сприятливим для формування критичного мислення, оскільки у цей період учні активно освоюють свій внутрішній світ, розвивають самостійність та цілеспрямованість. Саме на цьому етапі важливо створити умови, які стимулюють пізнавальну активність, формують мотивацію до навчання та забезпечують підтримку критичного осмислення інформації.

Таким чином, розвиток критичного мислення стає одним із ключових завдань сучасного освітнього процесу, що дозволяє підготувати учнів до ефективної діяльності в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Висновок до розділу 1.

На основі аналізу теоретичних засад розвитку критичного мислення старшокласників у першому розділі ми дійшли наступних висновків. розділі визначено наступне:

Критичне мислення є ключовою складовою інтелектуальної культури сучасної людини. Воно інтегрує когнітивні, емоційно-вольові та соціальні аспекти особистості, забезпечуючи її здатність до рефлексії, усвідомленого прийняття рішень і ефективної взаємодії в умовах глобалізованого суспільства. Для старшокласників критичне мислення є основою формування активної життєвої позиції та професійного самовизначення.

Критичне мислення визначається як здатність до глибокого аналізу, оцінки інформації, розуміння альтернативних точок зору та формування самостійних, аргументованих висновків. Його специфіка полягає у тісному зв'язку з творчим мисленням, що дозволяє не лише критично осмислювати існуючі ідеї, але й створювати нові. Основними функціями критичного мислення є аналітична (розбір інформації), прогностична (прогнозування наслідків), оцінювальна (вибір оптимального рішення) та інтеграційна (поєднання знань із різних сфер).

Сьогодні надзвичайно актуальним є розвиток у підлітків навичок критичного мислення, які дозволяють об'єктивно оцінювати різноманітні явища, процеси та події. Значення формування критичного мислення обумовлене динамічним технологічним і соціальним прогресом, який вимагає від особистості здатності швидко адаптуватися, змінюватися та вдосконалюватися.

Ці навички сприяють самостійному здобуттю знань, пошуку ефективних рішень у нестандартних ситуаціях, а також розкриттю внутрішнього потенціалу для гармонійної адаптації в полікультурному середовищі.

Водночас аналіз і дослідження сучасної ситуації показують, що соціальні інститути, відповідальні за навчання та виховання, приділяють недостатню увагу формуванню критичного мислення у підлітків.

Таким чином, розвиток критичного мислення старшокласників є багатовимірним процесом, що поєднує теоретичні знання, практичні навички та організацію освітнього процесу, орієнтованого на формування компетентностей, необхідних для сучасного суспільства.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ «ОСНОВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»

2.1. Роль і місце обов'язково-вибіркового модуля «Основи підприємницької діяльності» у структурі предмета «Технології»

Сучасна освіта спрямована на формування у старшокласників ключових компетентностей, необхідних для успішної інтеграції у суспільство та професійну діяльність. У цьому контексті предмет «Технології» відіграє важливу роль, адже поєднує теоретичні знання із практичними навичками, які допомагають учням розкрити свій потенціал. Однією з важливих складових цього предмета є обов'язково-вибірковий модуль «Основи підприємницької діяльності», який акцентує увагу на розвитку підприємницького мислення, економічної грамотності та здатності до самостійного прийняття рішень [2]. Розглянемо роль і місце цього модуля у структурі предмета «Технології».

На нашу думку, предмет «Технології» є одним із найбільш ефективних для розвитку критичного мислення учнів у навчальному процесі.

Коротко розглянемо основні відмінності уроку технологій від інших занять.

На уроці технологій учні одночасно залучені до двох видів діяльності: трудової та навчальної. Кожен із цих видів діяльності має власну мотивацію і мету, свої закономірності, специфічну структуру та організацію. На уроці ці види діяльності взаємопов'язані та утворюють систему навчальних і трудових дій та операцій, які взаємно впливають одна на одну. На різних етапах уроку технологій види діяльності можуть.

Двоєдина мета уроку – головна відмінна риса уроку технологій. Праця учнів на уроці — це не та праця, якою займаються дорослі. Завдяки педагогу діти залучаються до трудового процесу на уроці. Будь-який вид діяльності в цьому процесі спрямований на досягнення конкретного результату, що і є кінцевою метою трудової діяльності [20].

Для трудових занять це означає створення певного продукту праці: виготовлення виробу, над яким працюють учні. Виготовлення цього продукту є підсумковою метою їхньої трудової діяльності на конкретному уроці. Навчальна діяльність має іншу мету – засвоєння певного обсягу знань як виробничого, так і загального характеру, безпосередньо пов'язаних із трудовою діяльністю учнів; освоєння складних і простих трудових умінь; закріплення окремих умінь і навичок.

На уроці технологій педагог виконує дві головні функції: організаторську та конструктивну. Організуюючи трудовий процес учнів, він насамперед забезпечує його чіткість, логічність, злагодженість, ритмічність, безпечність та завершеність. Педагогу необхідно добре знати загальну структуру трудового процесу, його основні компоненти, специфіку технології виготовлення певного виробу з конкретних матеріалів і на цій основі грамотно будувати діяльність учнів. У цьому аспекті його робота здебільшого нагадує діяльність технолога [32].

З іншого боку, педагог навчає учнів не лише правильно працювати, а й здобувати в процесі трудової діяльності необхідні знання, уміння та навички; розширює їхній кругозір; стимулює до роздумів, уміння доводити, досліджувати; підвищує їхню творчу та пізнавальну активність, самостійність і відповідальність. У трудовому процесі педагог формує у учнів постійну звичку до розумової праці, працелюбність, відповідальність, цілеспрямованість, акуратність, почуття товарищескості та взаємодопомоги, тобто виховує суспільно значущі риси характеру та якості особистості.

Для педагога складність проведення уроку технологій полягає також у великій кількості педагогічних завдань, які необхідно вирішувати, організовуючи навчально-трудова діяльність учнів. Відбувається поділ комплексу навчальних завдань уроку на групи залежно від провідних знань і вмінь, які формуються на занятті.

Структура уроку технологій також є специфічною, оскільки включає етапи, які відсутні у структурі інших уроків. У ній відображено такі види

діяльності, як трудова та навчальна. У зв'язку з цим назви, послідовність та зміст етапів уроку технологій мають свої особливості. Саме в побудові уроку технологій найяскравіше проявляється взаємний вплив трудової та навчальної діяльності. Це видно з того, що етап трудової діяльності насичений чітко вираженим дидактичним змістом. Етап навчальної діяльності має практичну спрямованість, а його зміст безпосередньо залежить від змісту трудового процесу [27].

Сучасний урок технологій повинен включати інтелектуальні компоненти, які активізують мисленнєву діяльність учнів. Необхідно відмовитися від підходу до цього уроку як до заняття вузькопрактичного спрямування. Учні мають засвоїти основний принцип будь-якої праці – перш ніж щось зробити руками, потрібно добре обміркувати. Разом із тим, основною на уроці є предметно-практична діяльність учнів, яка дозволяє вирішувати одну з важливих задач розвитку – збагачення їхнього сенсорного досвіду.

Думка, що урок технологій має бути політехнічним за характером, останніми роками піддається критиці. Зазначається, що гуманно-особистісний підхід до учнів і культурологічна спрямованість загальної освіти несумісні з поняттям політехнізму, адже політехнічна освіта пов'язана з підготовкою робітників для виробничої сфери, ремісничо-технологічним навчанням та профорієнтацією. Однак слід зауважити, що справжній політехнізм передбачає надання учням інформації не лише про виробничу сферу, але й про роль науки і техніки у повсякденному житті та трудовій діяльності людей, а також про перспективи їх удосконалення на основі сучасних наукових знань, можливості особистісного розвитку та самореалізації у трудовій діяльності [27].

Крім того, політехнічна підготовка передбачає опанування учнями широкого набору вмінь, не професійного (вузькоремісничого), а загального характеру, які дозволяють їм реалізовувати свою діяльність у будь-якій сфері матеріального чи нематеріального виробництва, швидко вдосконалюватися та перекваліфіковуватися за потреби.

Важливим є також опанування загальнотрудових умінь (планувати, аналізувати умови діяльності, здійснювати контроль, регулювати діяльність тощо), які близькі до політехнічних і є складними та узагальненими. Саме ці складні, гнучкі вміння, що базуються на широкому політехнічному кругозорі, дають людині змогу долучатися до творчої діяльності з перетворення навколишнього світу, бути більш вільною у виборі шляхів і засобів вирішення трудових завдань, які перед нею постають.

Розуміння особливостей уроку технологій у школі допомагає педагогам при плануванні уроків різних типів більш усвідомлено підходити до вибору методичного змісту кожного конкретного заняття.

Однією з важливих тем, які вивчаються в руслі предмету технології є «Основи підприємницької діяльності».

У цьому модулі розглядаються питання:

1. Сутність поняття «підприємництво» - визначення підприємництва як діяльності, спрямованої на створення та організацію бізнесу з метою отримання прибутку, а також на характеристику основних ознак підприємницької діяльності.
2. Основи правової бази розвитку підприємництва – огляд основних законів, нормативно-правових актів і принципів, що регулюють діяльність підприємців, таких як реєстрація бізнесу, ліцензування, податкова система тощо.
3. Підприємницька ідея – процес формування ідеї для бізнесу, включаючи виявлення можливостей на ринку, аналіз попиту та конкурентного середовища, а також розробку стратегії для реалізації цієї ідеї.
4. Бізнес-план – важливий документ для започаткування підприємства, що містить стратегію розвитку бізнесу, фінансові прогнози, маркетингові плани і опис продукції чи послуг.
5. Рушійні сили розвитку підприємництва – фактори, що сприяють розвитку бізнесу, такі як економічні умови, технологічні інновації, попит на продукцію, інвестиції та підтримка держави.

б. Ризики майбутньої справи – аналіз можливих загроз для підприємницької діяльності, таких як фінансові, правові, ринкові, технологічні та організаційні ризики, а також способи їх мінімізації [2].

Отже, обов'язково-вибірковий модуль «Основи підприємницької діяльності» у структурі предмета «Технології» спрямований на формування в учнів таких компетентностей:

Інструментальні компетентності:

- знання та вміння оперувати економічними категоріями та поняттями в сфері підприємницької діяльності;
- усне спілкування рідною мовою в процесі дискусії;
- навички управління інформацією для виділення тенденцій розвитку підприємницького середовища (вміння знаходити і аналізувати інформацію з різних джерел);
- навички прийняття обґрунтованих управлінських рішень з питань підприємницької діяльності.

Міжособистісні компетентності:

- вміння працювати в команді;
- здатність до критики і самокритики під час дискусії;
- навички і вміння формування міжособистісних відносин у колективі при відстоюванні власної позиції під час дискусії.

Системні компетентності:

- здатність застосовувати знання на практиці;
- здатність до навчання;
- критичне мислення і генерація креативних ідей для вирішення важливих проблем на інноваційній основі тощо.

Модуль «Основи підприємницької діяльності» в старшій школі займає важливе місце в системі загальної освіти, оскільки він сприяє формуванню у учнів підприємницької свідомості, розвитку практичних навичок, які є необхідними для успішної соціальної та професійної адаптації в сучасному світі. В умовах швидких змін в економіці та на ринку праці, розуміння основ

підприємництва стає надзвичайно важливим для молоді, адже це дає їй можливість не лише адаптуватися до змін, а й активно долучатися до процесів економічного розвитку [24].

Перш за все, цей модуль сприяє формуванню підприємницького мислення у старшокласників. Учні вивчають базові принципи економічної діяльності, методи планування бізнесу, організацію підприємства, вміння оцінювати ризики і можливості. Опанування основ підприємницької діяльності дозволяє школярам не лише зрозуміти, як створюються і функціонують бізнеси, але й розвиває навички самостійного прийняття рішень, відповідальності за власні дії, а також креативного підходу до вирішення проблем [30].

Навчання основам підприємницької діяльності має практичну спрямованість і націлене на формування в учнів умінь, які можна застосувати в реальному житті. Вивчення таких тем, як бізнес-планування, маркетинг, фінанси, управління ресурсами, дозволяє старшокласникам не тільки освоїти теоретичні знання, але й використовувати їх для розробки власних проєктів. Важливим аспектом є також вміння працювати в команді, організувати процеси, вести переговори, що є невід'ємною частиною підприємницької діяльності [9].

Оскільки підприємництво є двигуном економічного розвитку, основи цієї діяльності допомагають школярам краще орієнтуватися на ринку праці, розуміти вимоги та виклики, що стоять перед сучасними фахівцями. Знання, отримані на уроках, дають можливість випускникам старшої школи швидше адаптуватися до умов роботи в команді, ефективно планувати свою кар'єру, а також, можливо, започаткувати власний бізнес. Навчання підприємницьким основам готує учнів до можливості стати не тільки найманими працівниками, але й успішними підприємцями, які здатні створювати нові можливості для себе та інших [14].

Сучасне підприємництво неможливо без урахування соціальної та екологічної відповідальності. Вивчення модуля «Основи підприємницької діяльності» дозволяє старшокласникам ознайомитися з етичними аспектами

бізнесу, а також зрозуміти важливість сталого розвитку та впливу на довкілля. Учні вивчають, як можна досягти успіху в бізнесі, одночасно зберігаючи соціальну відповідальність і дбаючи про екологічну ситуацію.

Значення модуля полягає також у його інтеграції з іншими дисциплінами. Знання з економіки, математики, інформатики, права допомагають учням глибше розуміти процеси підприємницької діяльності. Наприклад, математичні навички необхідні для розрахунків, а знання з права допомагають орієнтуватися в питаннях правового забезпечення підприємницької діяльності.

Таким чином, обов'язково-вибірковий модуль «Основи підприємницької діяльності» займає важливе місце в структурі предмета «Технології», оскільки дозволяє учням не лише опанувати технічні навички, а й набувати знань та практичних умінь, необхідних для розвитку підприємницької діяльності. Цей модуль формує у молоді розуміння основ бізнесу, розвиває підприємницьке мислення, вміння оцінювати можливості та ризики на ринку, а також створює передумови для реалізації власних бізнес-ідей. Інтеграція підприємницьких основ у технологічну освіту сприяє формуванню цілісного погляду на розвиток технологій і бізнесу, що є важливим для професійної самореалізації учнів у майбутньому.

2.2. Методика формування критичного мислення у старшокласників під час вивчення обов'язково-вибіркового модуля «Основи підприємницької діяльності»

Сьогодні підприємницька освіта є надзвичайно важливою для випускників шкіл. Вона розвиває ключові вміння, необхідні для успішної соціальної та професійної адаптації, що дозволяє ефективно планувати дії та керувати ресурсами. Це сприяє оптимізації процесів і досягненню поставлених цілей. Підприємницька діяльність часто передбачає роботу в командах і взаємодію з різними людьми. Тому учні, які вивчають модуль «Основи підприємницької діяльності», розвивають навички співпраці, комунікації та лідерства. Така освіта формує критичне мислення, яке включає здатність

бачити можливості та ухвалювати рішення в умовах невизначеності та ризику [22].

Впровадження вивчення основ підприємницької діяльності в програму закладів середньої освіти сприяє всебічному розвитку старшокласників, надаючи їм можливість використовувати технології для реалізації власних ідей та проєктів. Такий підхід допомагає учням розуміти процес створення та розробки продуктів чи проєктів – від ідеї до їх реалізації. Учні навчаються організовувати проєктну діяльність, враховуючи етапи проєктного циклу, розподіл ролей та ресурсів, що є важливими аспектами підприємницького підходу [31].

Оскільки цінність уміння критично мислити безсумнівна, в педагогіці розроблена спеціальна система, спрямована на формування цього типу мислення [23].

Процес формування критичного мислення складається з трьох стадій: виклик, осмислення змісту та рефлексія.

Перша стадія – виклик. На початковому етапі важливо пробудити пізнавальний інтерес, сформувані бажання отримувати нову інформацію, доповнювати її та поглиблювати. Однак це тільки половина завдання: друга половина полягає в актуалізації вже наявних знань, що дає додатковий стимул до вивчення все нових і нових аспектів.

Основні функції цієї стадії у формуванні критичного мислення:

- мотиваційна (стимулювання до роботи з новою інформацією, пробудження інтересу до теми);
- інформаційна (виведення на поверхню наявних знань з теми);
- комунікаційна (обмін думками).

Друга стадія – осмислення змісту.

Друга стадія передбачає контакт з новою інформацією. Відбувається її систематизація та осмислення. Студент починає розмірковувати про природу вивченого об'єкта, вчиться формулювати питання у процесі зіставлення старої

та нової інформації. На цій стадії формується власна позиція студента та його думка стосовно розглядуваного питання.

Основні функції цієї стадії у формуванні критичного мислення:

- інформаційна (отримання нової інформації з теми);
- систематизаційна (класифікація отриманої інформації за категоріями знань).

Третя стадія – рефлексія.

Рефлексія означає народження нового знання та запуск безкінечної серії операцій: «дізнатися нове», «відчути потребу дізнаватися нове». На цій стадії нове знання закріплюється (те, що вже зрозуміло, сприймається складніше), а первинні уявлення активно перебудовуються і доповнюються новою інформацією.

Основні функції цієї стадії у формуванні критичного мислення:

- комунікаційна (обмін думками про нову інформацію);
- інформаційна (набуття нового знання);
- мотиваційна (стимулювання до подальшого розширення інформаційного поля);
- оцінювальна (порівняння нової інформації з наявними знаннями, формування власної позиції, оцінка процесу) [23].

Для формування критичного мислення старшокласників у процесі вивчення модуля «Основи підприємницької діяльності» важливо враховувати кілька ключових аспектів і принципів, які сприяють більш ефективному навчанню та розвитку критичного підходу.

1. Цілі формування критичного мислення:

- розвиток здатності до самостійного аналізу, оцінки та синтезу інформації;
- сформувати навички аргументації та обґрунтування своїх суджень;
- сприяти виробленню навичок прийняття рішень, що ґрунтуються на критичному аналізі ситуацій.

2. Завдання формування критичного мислення:

- навчання аналізу та порівнянню різних точок зору;

- розвиток здатності до постановки запитань, що вимагають розгорнутої відповіді;

- формування навичок виявлення помилок у логіці та аргументації.

3. Принципи побудови технології навчання критичному мисленню:

- активність учнів: навчальний процес має включати активну участь учнів в обговореннях, вирішенні проблемних завдань, рефлексії;

- контекстуальність: завдання та кейси повинні бути максимально наближеними до реальних життєвих ситуацій, у яких учні можуть застосовувати свої критичні навички.

- поступовість: формування критичного мислення має відбуватися поступово, починаючи з простих завдань і поступово ускладнюючи їх.

4. Етапи формування критичного мислення:

- початкове освоєння: ознайомлення з базовими принципами критичного аналізу та його значенням;

- розвиток навичок аналізу та синтезу: активізація мисленнєвих процесів через вирішення практичних завдань;

- рефлексія: обговорення висновків, обґрунтування рішень і оцінка аргументів.

5. Методи, прийоми та способи навчання:

- дискусії та дебати: сприяють розвитку вміння аргументувати свою позицію та враховувати різні точки зору;

- кейс-методи та проектна діяльність: допомагають старшокласникам розвивати практичні навички прийняття рішень на основі критичного аналізу;

- рольові ігри: моделюють реальні бізнес-ситуації, у яких учні повинні застосувати свої знання для знаходження оптимального рішення.

6. Форми організації діяльності учнів:

- індивідуальні та групові завдання, обговорення в малих і великих групах;

- колективні проекти та дослідження, спрямовані на розв'язання комплексних проблем.

7. Оцінювання результатів формування критичного мислення:

- використання комплексних завдань, що оцінюють не лише кінцевий результат, а й процес мислення;
- розробка критеріїв оцінки критичної аргументації, здатності до аналізу та прийняття обґрунтованих рішень;
- оцінка активності учнів у процесі обговорень, уміння слухати та враховувати думки інших.

Сучасний здобувач освіти повинен бути готовим постійно дізнаватися нове і доповнювати інформацією, що надходить ззовні, свою картину світу.

Критичне мислення можна вважати сформованим, якщо учні (табл. 2.1)

Таблиця 2.1.

Критерії сформованості критичного мислення.

1.	вирішують проблеми;
2.	проявляють наполегливість у вирішенні проблем;
3.	контролюють себе та свою імпульсивність;
4.	відкриті до інших ідей;
5.	вирішують проблеми, співпрацюючи з іншими людьми;
6.	слухають співрозмовника;
7.	емпатичні;
8.	терпимі до невизначеності;
9.	розглядають проблеми з різних точок зору;
10.	встановлюють множинні зв'язки між явищами;
11.	терпимо ставляться до точок зору, відмінних від їхніх власних;
12.	розглядають кілька варіантів вирішення проблеми;
13.	часто ставлять питання: «Що, якщо ...?»;
14.	вміють робити різні висновки;
15.	розмірковують про свої думки та почуття — оцінюють їх;
16.	складають прогнози, обґрунтовують їх і ставлять перед собою продумані цілі;
17.	застосовують свої навички та знання в різних ситуаціях, активно сприймають інформацію;
18.	допитливі і часто ставлять «хороші питання» [23].

Існує низка методів і прийомів, які допоможуть учителю розвивати критичне мислення. Метод лекції сприяє розвитку критичного мислення лише тоді, коли вчитель у своєму викладі логічно та послідовно розкриває певну проблему, пропонує алгоритм обговорення та навчає учнів працювати з навчальним матеріалом. Добре підготовлена проблемна лекція стимулює розумову активність учнів і бажання самостійно осмислити матеріал. Важливо пам'ятати про послідовність викладу матеріалу: нова інформація повинна мати тісний зв'язок із попередньою.

Важливе значення для розвитку критичного мислення має відгравати евристична бесіда. У процесі бесіди відбувається активний обмін думками, учні розвивають уміння відповідати на різнотипні запитання різного рівня складності. Високу ефективність евристичної бесіди забезпечують запитання, що мають проблемний характер. Проблемні запитання спонукають учнів до роздумів і міркувань. Відповідь на них учні можуть знайти лише на основі аналітичної роботи. Вони мають детально опрацювати новий матеріал, за необхідності використовуючи методи порівняння та протиставлення. Учні навчаються узагальнювати, графічно зображати результати дослідницької та творчої роботи [33].

Проблемні запитання повинні бути пов'язані з досвідом, який уже мають учні, а також із прогнозуванням ситуацій, з якими вони можуть зіткнутися в майбутньому. Роботу над проблемним запитанням можна організувати як процес висування та перевірки гіпотез. Це стимулюватиме пізнавальну активність учнів, оскільки для підтвердження або спростування гіпотез учням необхідно працювати з інформацією, пропонувати власні думки та міркування.

На початковому етапі роботи з гіпотезами вчитель допомагає учням формулювати гіпотези, обґрунтовувати їх, демонструє етапи роботи та підказує можливі шляхи розв'язання проблеми. Згодом ця допомога має поступово зменшуватися, щоб учні набували самостійності в пошуковій діяльності.

Для розвитку критичного мислення особливу увагу слід приділяти практичним методам, використовуючи на уроках інтерактивні методи. Під час

інтерактивного навчання учень стає суб'єктом освітнього процесу, відчуває себе активним учасником подій, власного навчання та розвитку. Такі види діяльності дають можливість розвивати у учнів навички самоаналізу та самоконтролю.

Інтерактивні види діяльності доцільно застосовувати при вирішенні певних проблемних ситуацій, організовуючи роботу як пошук відповідей на проблемні запитання. Учні слід орієнтувати на діалог і постійну співпрацю. Використання інтерактивних методів дозволяє кожному учню спробувати себе в ролі вчителя. Школярі мають не лише вдало підібрати матеріал та цікаво його представити, а й продумати систему завдань або запитань для перевірки. Лише в такому випадку кожен учень зможе усвідомити, наскільки результативною була його робота [29].

Кожен метод реалізується через певні прийоми, передбачає різні види роботи. Важливе значення для формування учнем власної, незалежної думки має прийом читання. Працюючи з підручником, учні самостійно вирішують навчальні завдання, знаходять необхідні факти, навчаються встановлювати зв'язки між подіями, аналізують, досліджують, порівнюють, співвідносять, синтезують. На основі глибокого аналізу інформації та синтезу кожен учень може сформулювати свої погляди щодо того чи іншого питання. Щоб ці погляди стали переконаннями, необхідно їх перевірити, обговорити.

Діалог – це найкраща можливість для розвитку мислення та мовлення учнів. Такий ефективний прийом допомагає формувати вміння усно висловлювати думки. Для розвитку мовлення учнів слід постійно збагачувати їхній словниковий запас, навчати учнів постійно удосконалювати свою мову, використовувати різні види тропів, виражати думки розгорнутими реченнями. Обираючи систему запитань для діалогу, вчитель повинен звертати увагу на запитання високого рівня, уникати репродуктивних запитань, які передбачають односкладові відповіді.

При підборі завдань вчитель має враховувати розумовий, психологічний та фізичний рівень розвитку учнів. Якщо систематично пропонувати завдання,

які перевищують загальний рівень розвитку дитини, це призведе не до бажаного розвитку мислення, а до накопичення знань.

Ще один важливий крок до розвитку критичного мислення учнів – це виконання завдань, які сприяють розвитку творчих здібностей. Це можуть бути завдання на створення, завершення або вдосконалення творчого продукту, що допомагають розвивати фантазію та уяву школярів. Творча діяльність є вищим проявом самостійності учнів. Творчі роботи доречні як підсумковий вид роботи після детального розгляду теми. Вибір тем для таких завдань має забезпечувати можливість для учнів вільно і самостійно розвивати свої думки [11].

Усі перелічені методи та прийоми вчитель може використовувати як на традиційних уроках, так і на уроках нетрадиційної форми проведення. Цікавим для учнів буде урок-дискусія, адже дискусія – це форма колективного обговорення, мета якого – виявити істину через порівняння різних поглядів. Під час такого обговорення виявляються різні позиції, а емоційно-інтелектуальний імпульс пробуджує бажання активно мислити. Особливо ефективною ця форма проведення заняття є для підсумкових уроків.

Сприяє розвитку критичного мислення і така нетрадиційна форма проведення уроку, як урок-конференція. У процесі підготовки до конференції учні самостійно працюють над завданнями з рекомендованою літературою, готують питання, на які хочуть отримати відповіді. Розрізняють оглядові, підсумкові та тематичні конференції.

Оглядова конференція проводиться з однією або кількома пов'язаними між собою актуальними проблемами. Як правило, оглядова конференція планується вчителем на початку вивчення тієї чи іншої теми.

Підсумкова конференція проводиться як заключний етап вивчення певного розділу навчальної програми.

Тематична конференція передбачає обговорення окремої теми або всього творчості письменника.

Підготовку до конференції можна поділити на два етапи. На першому етапі вчитель визначає тему, мету та завдання, складає план конференції і

розподіляє обов'язки між учнями, підбирає необхідну літературу. На другому етапі оголошує доповідачів і виступаючих, учні розробляють необхідний матеріал. На початку проведення конференції вчитель оголошує тему та порядок виступів. Залежно від визначених завдань, тема уроку може включати окремі підтеми. Доповідачі та співдоповідачі виступають з підготовленою інформацією, після чого учні ставлять свої питання до виступаючих. Школярі можуть працювати як індивідуально, так і в «малій» та «великій» групах. Підготовка і робота на уроках-конференціях стимулюють учнів до подальшого поглиблення знань, сприяють розвитку самостійного, логічного, критичного мислення [4].

Уроки-семінари є ефективним інструментом для розвитку критичного мислення учнів. Під час семінару відбувається активне обговорення підготовлених повідомлень і доповідей, що сприяє заглибленому аналізу теми. Важливо, щоб учитель обирав кілька проблемних питань, які учні повинні розкрити у своїх роботах, що стимулює їхню дослідницьку активність.

Для успішного проведення семінару необхідна попередня серйозна дослідницька робота. Учитель має запропонувати завдання, що відповідають інтересам і можливостям учнів. Після виконання завдання учні оформлюють результати у вигляді конспектів, доповідей або рефератів, які потім обговорюються в класі. Під час обговорення учні можуть доповнювати інформацію, уточнювати деталі та ставити питання, що розвиває їхні аналітичні навички та здатність критично підходити до обговорюваних питань.

Крім того, семінари допомагають учням навчатися виступати з самостійними повідомленнями, відстоювати свою точку зору в дискусії та розвивати мовне оформлення своїх відповідей. Важливо, щоб розвиток мислення і мови відбувався паралельно, оскільки ці два аспекти нерозривно пов'язані.

Семінари сприяють росту пізнавальних і дослідницьких умінь учнів, розвитку культури спілкування та критичного мислення. Як альтернатива, учитель може використовувати форму навчальної гри, яка також сприяє

активному залученню учнів у навчальний процес, розвиваючи їхнє творче та аналітичне мислення [7].

Добре організовані уроки, що мають відповідну мотивацію, сприяють розвитку критичного мислення учнів. Навчальна гра повинна базуватись на діалогічних формах взаємодії учасників освітнього процесу і бути спрямованою на розвиток критичного мислення, здобуття знань та практичних навичок, відпрацювання індивідуального стилю спілкування та поведінки, формування вмінь проявляти ініціативу і самостійність при розв'язанні навчальної проблеми. Обираючи тип гри, вчитель повинен орієнтуватися на інтереси та здібності учнів, враховувати їх вікові особливості та можливості.

Нетрадиційні за формою проведення уроки, насичені пошуковими, творчими та дослідницькими методами роботи, можуть бути дуже ефективними для розвитку критичного мислення. Якщо вони будуть добре сплановані та організовані, то це допоможе вчителю сприяти розвитку критичного мислення школярів [28].

Таким чином, методи формування критичного мислення у старшокласників під час вивчення обов'язково-вибіркового модуля «Основи підприємницької діяльності» є важливим інструментом для розвитку у учнів навичок самостійного мислення, аналізу та прийняття обґрунтованих рішень. Використання таких методів, як мозковий штурм, аналіз кейсів, дебати, проектна діяльність та інші інтерактивні вправи, сприяє формуванню у старшокласників умінь бачити різні аспекти проблеми, знаходити нестандартні рішення та оцінювати наслідки своїх дій.

Ефективний розвиток критичного мислення в старшокласників потребує інтерактивних та проблемно-орієнтованих методів навчання. Застосування дискусій, дебатів, проектної діяльності, кейс-методів та інтеграції міжпредметних зв'язків сприяє активізації пізнавальної діяльності учнів. Особливу роль відіграє створення сприятливого навчального середовища, яке заохочує учнів до висловлювання власної думки, аналізу альтернативних підходів і критичного осмислення отриманих знань.

Ці методи та прийоми допомагають не лише засвоїти теоретичні знання, а й розвивати здатність критично оцінювати інформацію, взаємодіяти з іншими людьми та приймати обґрунтовані рішення в умовах невизначеності. Таким чином, інтеграція методів критичного мислення в навчальний процес цього модуля є важливим етапом підготовки учнів до практичної діяльності у сфері підприємництва та економіки.

2.3. Методичні рекомендації для вчителів технологій з формування критичного мислення у процесі вивчення обов'язково-вибіркового модуля «Основи підприємницької діяльності».

Модуль «Основи підприємницької діяльності» є ключовим у розвитку підприємницького потенціалу молоді. Він формує у старшокласників не лише практичні навички, а й важливі життєві компетенції, які дозволяють їм бути конкурентоспроможними на ринку праці, працювати з командою, оцінювати ризику та можливості і розвивати власні бізнес-ідей. З огляду на значення підприємництва для розвитку економіки та соціальної сфери, цей модуль є важливою складовою сучасної шкільної програми [35].

Вивчення основ підприємницької діяльності готує учнів до подальшого навчання в економічних та управлінських вищих навчальних закладах [25;26]. Це дає їм можливість обрати економічні та бізнес-спеціальності на етапі вступу до університетів, а також дає старт у реалізації власних бізнес-проектів.

На уроках з «Технологій» критичне мислення розвивається завдяки різноманітності матеріалів та інтерактивним підходам. Викладання включає в себе проблемність та технологічність уроку, що базується на дієвих методах і прийомах.

Головна мета процесу формування критичного мислення – розвиток інтелектуальних здібностей учня. Крім того, прикладний характер критичного мислення дозволяє учням проводити власні дослідження, оцінювати джерела, з якими вони працюють, перевіряти та переперевіряти інформацію. Такі навички будуть корисні при зіткненні з насиченим інформаційним полем.

Важливо розуміти, що критичне мислення допомагає не тільки скептично ставитись до чийогось твердження і не приймати нічого на віру без доказів, але й при цьому бути відкритим до нових ідей та методів.

Критичне мислення надає учню такі переваги:

- підвищення ефективності сприйняття інформації;
- зростання інтересу як до навчального матеріалу, так і до самого процесу навчання;
- розвиток уміння критично мислити;
- формування відповідального ставлення до власної освіти;
- здатність працювати у співпраці з іншими;
- покращення якості освіти учнів;
- формування бажання та здатності вчитися протягом усього життя.

Вчитель, який володіє критичним мисленням:

- створює в класі атмосферу відкритості та відповідального співробітництва;
- використовує ефективні моделі навчання й методики, які сприяють розвитку критичного мислення й самостійності учнів;
- аналізує власну діяльність та вдосконалювати її;
- ділиться цінним професійним досвідом з іншими педагогами.

Складність формування такого типу мислення на сучасному етапі розвитку вітчизняної освіти пов'язана з тим, що учні часто використовують лише відомі стратегії розв'язання завдань, діють імпульсивно та мислять шаблонно.

Формування критичного мислення потребує врахування вікових особливостей учнів, а також розробки системи завдань і методів, які сприяють поглибленню аналізу, аргументації та прийняття рішень на основі критичного підходу в реальних умовах підприємницької діяльності.

У зв'язку з цим ми вважаємо, що в практиці сучасної вищої освіти для підвищення ймовірності досягнення бажаного результату в навчанні необхідно

застосовувати різноманітні стратегії, підходи і методи, зокрема методи інтерактивного навчання.

Інтерактивний («inter» — це взаємний, «act» — діяти) означає взаємодіяти, перебувати в режимі розмови, діалогу. Інтерактивні та активні методи мають багато спільного. На відміну від активних методів, інтерактивні орієнтовані на більш широку взаємодію здобувачів освіти не лише з викладачем, але й один з одним.

Проте основна мета використання інтерактивних методів не зводиться до заміни старих методів новими. Завдяки інтерактивній взаємодії створюються умови для розвитку професійних компетенцій учнів, формування в них навичок інтерпретації матеріалу, гнучкості, наполегливості, тобто для розвитку складових критичного мислення [13].

Такі умови дозволили нам розробити та впровадити методичні рекомендації формування компонентів критичного мислення в учнів у рамках модуля «Основи підприємницької діяльності» із використанням інтерактивних методів і прийомів навчання.

Логіка роботи з учнями представлена в поетапній реалізації п'яти етапів:

- 1) мотивація до вивчення дисципліни;
- 2) усвідомлення;
- 3) розвиток креативності;
- 4) рефлексія та закріплення матеріалу;
- 5) контроль і самоконтроль.

Уся робота побудована навколо формування ключових компетентностей. Завдання на їх розвиток запропоновані на трьох рівнях для кожного етапу: навчальна діяльність, навчально-дослідницька діяльність, професійна діяльність.

На кожному етапі використовуються специфічні інтерактивні методи, які сприяють розвитку основних компонентів критичного мислення (гнучкість, готовність виправляти помилки, усвідомленість, готовність до планування, наполегливість, пошук компромісних рішень).

Процес формування критичного мислення передбачає рівноправні партнерські відносини між учнем і вчителем як у спілкуванні, так і в процесі створення знань, що виникають під час навчання. Використовуючи відповідні прийоми, учитель перестає бути єдиним джерелом інформації, перетворюючи навчальний процес на спільний та захопливий пошук.

На першому етапі головним завданням викладання є мотивація до вивчення модуля. Вступні заняття розпочинаються з проблемних уроків, під час яких учням пропонуються питання та завдання, відповіді на які виходять за межі їхнього рівня знань і компетенцій.

Основний метод розвитку критичного мислення із застосуванням інтерактивної дошки, який використовується на початковому етапі освоєння навчального матеріалу – демонстрація (вивчення об'єкта, аналіз деталей і компонентів).

З метою розвитку такого компонента критичного мислення, як готовність до планування, рекомендується використовувати такі прийоми:

- «Асоціація» (учням пропонується перелічити всі асоціації щодо конкретного терміну або поняття, пов'язаного із темою уроку);
- «Переплутані логічні ланцюжки» (пропонується проаналізувати цитати, знайти логічні помилки, інтерпретувати ідеї, викладені в тексті) [13].

У результаті в учнів на цьому етапі формується мотивація до навчання, розвиваються такі компоненти критичного мислення, як усвідомлення та гнучкість.

На другому етапі учні опановують діяльнісний підхід з метою засвоєння основного матеріалу. Використовуються різні типи уроків: лекція — «зворотний зв'язок», направлена лекція, проблемний урок тощо.

Уроки можуть проходити у вигляді ділових ігор, дискусій, прес-конференцій, захистів проєктів тощо.

Основні інтерактивні методи, які використовуються на цьому етапі:

- бізнес-моделювання (створення власних моделей на основі відомих даних, параметрів);

- розв'язання задач (пошук виходу з проблеми в різних нових ситуаціях).

Для розвитку компонентів критичного мислення (усвідомлення, гнучкість) можна використовувати такі прийоми, як:

- «Помітки на полях» (учням пропонується проаналізувати запропонований текст, у якому необхідно зробити відповідні позначки, що позначають знання-незнання матеріалу, новизну чи проблему);

- «Лист рішення проблеми» (пропонується внести дані в таблицю по запропонованій темі, де слід сформулювати проблему, відоме і невідоме, варіанти розв'язання).

На третьому етапі вивчення модулю створюються умови для розвитку креативності та компонентів критичного мислення у старшокласників. Важливо, щоб знання не надавалися у готовому вигляді, а в процесі пошуку відсутніх знань учнів проявляли свої творчі здібності, схильності та інтереси.

Для розвитку компонентів критичного мислення можна використовувати такі прийоми, як:

- «Ромашка Блума» (учням пропонується відповісти на одне з питань на вибір: просте, уточнююче, оцінне, практичне або творче питання);

- «Шість капелюхів критичного мислення» (пропонується проінтерпретувати проблему, виходячи з кольору капелюха: білий – факти, жовтий – плюси, чорний – мінуси, синій – аналіз, зелений – ідеї, червоний – емоції) [7].

Особливу увагу слід приділити прийомам, що дають можливість розв'язувати проблеми оригінальними способами. Одним із таких є «Мозковий штурм». Одним із варіантів його застосування є робота з конвертами. Кожному учневі дається конверт з конкретним завданням або питанням, на яке він протягом обмеженого часу має написати відповідь, аргументуючи свою точку зору.

Потім конверт передається іншому учневі, який додає своє бачення проблеми. Таким чином, у конверті збираються відповіді всіх учнів. Після

цього конверт повертається до першого учня, який ознайомлюється з відповідями та узагальнює думки класу.

Також ефективним з колективний «Мозковий штурм», мета якого – створення атмосфери вільного спілкування, що дозволяє учасникам безперешкодно висловлювати свої ідеї під час вирішення проблем. У процесі «Мозкового штурму» переважають фантазії, жарти і вільні дискусії, що дає можливість використовувати досвід учасників для генерування нових ідей і рішень [16].

Під час обговорення і пошуку рішень доречним є прийом «Логічне дерево», що дозволяє глибше аналізувати проблему з різних точок зору. Учні починають із з'ясування основної проблеми, що знаходиться в «корінні дерева», а на стовбурі дерева розташовуються основні та допоміжні гілки. На основних гілках учні вказують причини проблеми, а на допоміжних – факти що підтверджують ці причини. Записи робляться у вигляді ключових слів або коротких фраз, які відображають зміст проблеми. Висновок учні формулюють на стовбурі «дерева», узагальнюючи ключові моменти обговорення.

Схожий прийом «Піраміда роздумів» полягає в тому, що учні за завданням вчителя записують на дошці або в зошитах перший рядок, виражений одним словом, зазвичай іменником. Другий рядок складається з двох слів, третій – з трьох, четвертий – з чотирьох. Після цього кількість слів зменшується. Останнє слово на емоційно-образному рівні виражає суть теми та є «скарбом», який ховається під «пірамідою». Цей прийом може бути використаний як самостійне завдання на етапі рефлексії.

Ще один прийом має назву «кластер» (англ. cluster – «гроно») – це спосіб графічної організації текстової інформації. Цей прийом дозволяє наочно продемонструвати ті мислительні процеси, які відбуваються при роботі з текстом, і розвиває нелінійні форми мислення – стихійно-рефлексивне, асоціативне мислення. Через це його іноді називають «наочним мозковим штурмом» [15].

У чому суть прийому? Спочатку необхідно виділити головну змістовну одиницю тексту (тему) та написати її в центрі аркуша паперу або на дошці. Далі виділяються смислові одиниці, пов'язані з ключовим словом. Це ідеї, факти, образи, що відповідають заданій темі. Згодом загальні ідеї конкретизуються фактами, думками, новими ідеями, а самі виникаючі смислові одиниці графічно з'єднуються з ключовим поняттям – темою. Таким чином встановлюються нові логічні зв'язки і наочно представляються вже існуючі (рис 2.1.).

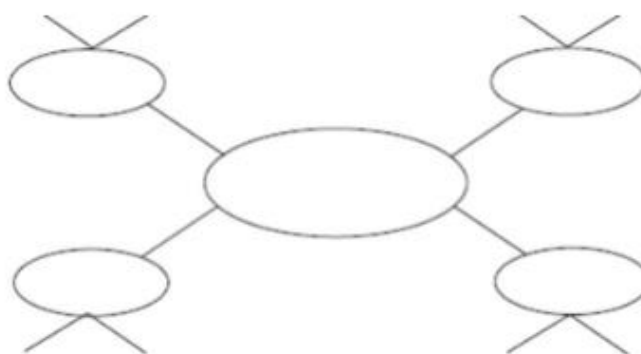

Рис.2.1. Зразок «кластеру».

В результаті виходить структура, яка графічно відображає роздуми, визначає інформаційне поле цього тексту.

Кластер як прийом дуже схожий на складання ментальної карти. І кластер, і ментальна карта розвивають системне мислення, допомагають учням систематизувати не тільки навчальний матеріал, а й свої оцінні судження.

Щоб прийом «кластер» був максимально ефективним, варто фіксувати всі думки та ідеї, що виникають, присвятити цій роботі весь відведений час, не боятися творчо підходити до завдання і намагатися побудувати якомога більше зв'язків.

На четвертому етапі відбувається закріплення та застосування вивченого матеріалу. Після вивчення кожної теми студентам пропонуються завдання для самостійної роботи, щоб закріпити і застосувати отримані знання.

Серед інтерактивних методів розвитку компонентів критичного мислення найбільш ефективними на цьому етапі є дослідницька робота (вивчення готових та створення нових бізнес-моделей, розвиток умінь робити висновки).

Можемо також рекомендувати кейс-метод – це техніка навчання, яка використовує опис реальних економічних, соціальних, побутових або інших проблемних ситуацій (від англ. case – «випадок»). При роботі з кейсом учні здійснюють пошук, аналіз додаткової інформації з різних галузей знань, включаючи ті, що пов'язані з майбутньою професією.

Суність його полягає в тому, що учням пропонують осмислити реальну життєву ситуацію, опис якої відображає не тільки певну практичну проблему, але й актуалізує певний комплекс знань, який необхідно засвоїти для вирішення цієї проблеми. При цьому сама проблема не має однозначних рішень [15].

В якості завдання для учня (або групи учнів) можна запропонувати підготувати доповідь, проєкт або комп'ютерну презентацію. Власне, кейс інтегрує розглянуті нижче методи.

Будучи інтерактивним методом навчання, він здобуває, як показує практика, позитивне ставлення з боку учнів, які бачать у ньому гру, що забезпечує освоєння теоретичних положень і оволодіння практичним застосуванням матеріалу.

При роботі з кейсом в учнів формуються наступні компоненти ключових компетенцій: вміння вирішувати проблеми, спілкуватися, застосовувати предметні знання на практиці, вміння вести переговори, брати на себе відповідальність, толерантність, рефлексивні вміння.

В кінці кожної теми з метою самоперевірки розвитку компонентів критичного мислення та встановлення «зворотного зв'язку» з учителем можна включати такі прийоми, як:

- «Есе» (учням пропонується поміркувати над тим, що вони дізналися, проставити питання);
- «Самоаналіз» (пропонується оцінити свій власний рівень розвитку основних компонентів критичного мислення).

Можна провести дискусії на закріплення матеріалу. Навчальні дискусії є формою пізнавальної діяльності, в якій учасники освітнього процесу цілеспрямовано обмінюються думками, ідеями та судженнями з певної теми.

Ця форма взаємодії активно використовується в освітньому процесі. Дискусії ефективно застосовуються на проблемних конференціях, симпозіумах, а також при обговоренні міжпредметних тем, що дозволяє розширити горизонти учнів і поглибити розуміння матеріалу.

Наприклад, у технічних коледжах можуть обговорюватися такі теми, як: «Сучасні форми і методи ведення бізнесу», «Порівняння вітчизняної та західної бізнес-моделей», «Нові напрямки підприємницької діяльності». Ці обговорення не обмежуються лише навчальною програмою, а включають також професійні аспекти, що сприяє застосуванню теоретичних знань у реальній практиці.

Дискусія також дозволяє застосовувати елементи педагогіки співпраці, де вчителі та учні взаємодіють на рівних, що сприяє формуванню спільного світогляду та обміну досвідом. Це допомагає учням не лише отримати нові знання, але й розвинути ключові компетенції:

- комунікативні навички: вміння спілкуватися, ставити питання, відстоювати свою точку зору, поважати думки інших;
- критичне мислення: здатність аналізувати та синтезувати інформацію, виявляти та вирішувати проблеми.
- відповідальність і соціальна взаємодія: вміння працювати в колективі, поважати думки інших і брати на себе відповідальність за вирішення питань [13].

Таким чином, дискусії стають важливим інструментом для формування компетенцій, необхідних для професійної та особистісної зрілості учнів.

На п'ятому етапі з метою підсумкової перевірки формування компетенцій та рівня розвитку компонентів критичного мислення використовуються різні форми контролю та самоконтролю.

У процесі вивчення модулю передбачаються проміжні та підсумкові форми контролю. Проміжний контроль проводиться у вигляді творчих завдань, написання самостійних контрольних робіт, розв'язання практичних ситуацій тощо на кожен з трьох рівнів навчальної діяльності.

Підсумковий контроль виконання тестових завдань (додаток А) та захист проєктів. Захист проєктів має відбуватися здійснюється публічно.

Розробка підприємницьких проєктів стимулює в учнів розвиток критичного та креативного мислення, вдосконалює уміння знаходити інноваційні рішення актуальних проблем і вдосконалювати існуючі процеси. Вони здобувають навички самостійного планування часу, ефективного розподілу завдань і відповідального управління проєктами.

Презентація своїх проєктів допомагає учням удосконалювати вміння публічно виступати та переконливо презентувати свої ідеї, а також сприяє виявленню особистих підприємницьких інтересів [31].

В процесі підприємницького навчання робота в групах дає можливість учням обмінюватися ідеями і знаходити новаторські рішення. Під час роботи над підприємницькими проєктами учні навчаються ефективно комунікувати, взаємодіяти в команді, а також розподіляти обов'язки.

Формування навичок командної роботи і комунікації сприяє розвитку умінь чітко формулювати і передавати основні ідеї своїх проєктів. Спільна діяльність дозволяє їм розвивати лідерські якості, вчитися вирішувати конфлікти та долати труднощі, що виникають у процесі командної роботи.

На цьому етапі використовуються інтерактивні методи:

- тестування (перевірка знань з певної теми);
- тренаж (відпрацювання практичних умінь і навичок).

Важливе значення для розвитку критичного мислення мають завдання, які спрямовують учнів на пошукову роботу, дають можливість вибору та застосування різних шляхів розв'язання завдань, дозволяють учню обрати той спосіб, який він вважає оптимальним. Здобувачі вчаться працювати не за готовими зразками, а намагаються самостійно вибирати шлях розв'язання конкретної проблеми.

У класі необхідно створити сприятливий психологічний клімат, у якому учень не буде боятися пробувати, творити, відчувати підтримку вчителя. Важливо дати можливість кожному учню висловити свою думку, адже учні

будуть налаштовані на роботу, якщо знатимуть, що їхню думку цінують і поважають.

Перевагу слід надавати проблемним запитанням, які стимулюють пізнавальну активність учнів і допомагають розвивати критичне мислення. Вчитель повинен з повагою ставитися до кожної думки учня і створювати на уроці сприятливу психологічну атмосферу. Щоб діалог був цікавим для учнів і стимулював їхню розумову діяльність, слід запропонувати учням самостійно ставити запитання. Це можуть бути запитання для класу, вчителя. Учні мають поєднувати запитання різного рівня – репродуктивні, які, як правило, спрямовані на виявлення знань фактів, дат, імен, і запитання високого рівня, що передбачають певні висновки, власну думку.

У своїй роботі вчителю слід використовувати завдання, які сприяють розвитку творчості учнів, формуючи таким чином людей, здатних висловлювати широкий спектр ідей, мислити гнучко та розглядати проблему з різних боків.

Для розвитку критичного мислення учнів вчителю слід поєднувати у своїй роботі проблемні, дослідницькі, пошукові та творчі методи і прийоми. Навчальний процес варто організовувати як пошук відповідей на проблемні питання, оскільки така діяльність завжди сприяє активізації пошукової активності учнів.

Для того щоб зацікавити учнів, учитель має обирати цікаві й близькі учням теми, а також розвивати внутрішню мотивацію, за якої вони усвідомлюють практичну значущість вивченого матеріалу.

На уроках учитель повинен ставити учням різнотипні та різнорівневі запитання, дотримуватися принципів наступності, використовувати запитання проблемного характеру, які спрямовують учня на роздуми й аналіз. Необхідно формувати у здобувачів уміння ставити запитання, навчати їх складати різні типи запитань, що передбачають перевірку знань, розуміння інформації, висновки та оцінювання.

Таким чином, у процесі вивчення модулю «Основи підприємницької діяльності» завдяки використанню інтерактивних методів і прийомів активізується емоційна сфера учнів, актуалізується особистісна значущість професійної інформації, компенсується дефіцит соціального знання про самого себе як суб'єкта діяльності, усвідомлюються особистісно-професійні проблеми, формуються основні компоненти критичного мислення.

Методичні рекомендації для вчителів технологій з формування критичного мислення у процесі вивчення обов'язково-вибіркового модуля «Основи підприємницької діяльності» узагальнено у рис. 2.2.

1. Підготовчий етап	<p>1.1. Аналіз програми та навчального матеріалу</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ознайомтесь із навчальною програмою модуля, виділіть теми, які передбачають розвиток навичок критичного мислення, зокрема аналізу, синтезу, оцінювання та вирішення проблем. <p>1.2. Створення сприятливого середовища</p> <ul style="list-style-type: none"> • Забезпечте відкриту й безпечну атмосферу для висловлювання ідей. Учні мають відчувати, що їхні думки та аргументи цінуються. <p>1.3. Підготовка завдань і матеріалів</p> <ul style="list-style-type: none"> • Використовуйте кейси, ситуаційні задачі, інфографіку, статистичні дані, що стимулюють аналіз і обговорення.
2. Основні методи та прийоми формування критичного мислення	<p>2.1. Метод «Шість капелюхів мислення» (Едвард де Боно)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Використовуйте цей метод для обговорення підприємницьких ідей. Задавайте учням ролі (логіка, емоції, творчість, факти тощо), щоб підходити до проблеми з різних точок зору. <p>2.2. SWOT-аналіз</p> <ul style="list-style-type: none"> • Навчіть учнів аналізувати сильні та слабкі сторони, можливості та загрози для певного бізнесу або ідеї. <p>2.3. Метод кейсів</p> <ul style="list-style-type: none"> • Розглядайте реальні або вигадані ситуації з підприємницької практики, наприклад: <ul style="list-style-type: none"> - Як обрати постачальників? - Що робити в умовах зміни попиту? <p>2.4. Дебати та дискусії</p> <ul style="list-style-type: none"> • Організуйте обговорення актуальних тем (наприклад, етика бізнесу, інновації в підприємстві). Сприяйте аргументованому висловлюванню думок. <p>2.5. Метод «Зворотного проєктування»</p> <ul style="list-style-type: none"> • Починайте з кінцевого результату (наприклад, прибутковий бізнес) і працюйте назад, визначаючи кроки для його досягнення.
3. Планування уроків	<p>3.1. Структура уроку</p> <ul style="list-style-type: none"> - Вступ (5-10 хв): постановка проблемного запитання. - Основна частина (25-30 хв): виконання практичних завдань (кейси, групова робота). - Підсумок (5-10 хв): рефлексія, оцінка процесу роботи та результатів. <p>3.2. Використання інтерактивних технологій</p> <p>Використовуйте цифрові інструменти (Mentimeter, Google Forms) для збору ідей, опитувань та рефлексії.</p>
4. Оцінювання результатів	<p>•4.1. Формувальне оцінювання</p> <ul style="list-style-type: none"> - Проводьте опитування під час виконання завдань. - Заохочуйте самооцінку та взаємооцінку. <p>•4.2. Критерії оцінювання критичного мислення</p> <ul style="list-style-type: none"> • - Здатність знаходити альтернативи. • - Обґрунтованість висновків. • - Логіка та послідовність аргументів. <p>•4.3. Зворотний зв'язок</p> <ul style="list-style-type: none"> • Обговорюйте з учнями їхні висновки, помилки та можливості вдосконалення.
5. Рекомендації щодо роботи з учнями різного рівня	<ul style="list-style-type: none"> •- Для учнів з низьким рівнем підготовки – пропонуйте чіткі інструкції та простіші кейси. •- Для учнів з високим рівнем – використовуйте завдання підвищеної складності та стимулюйте участь у проєктній роботі. •Проектна діяльність як засіб формування критичного мислення** •Запропонуйте учням створити власний бізнес-план, який включатиме: <ul style="list-style-type: none"> •- Аналіз ринку. •- Розробку продукту чи послуги. •- Планування витрат і доходів. •- Презентацію ідеї перед аудиторією.
6. Підсумок	<ul style="list-style-type: none"> •Реалізація цих рекомендацій сприятиме розвитку критичного мислення учнів, допоможе їм краще засвоїти основи підприємницької діяльності, а також підготує їх до прийняття рішень у реальному житті.

Рис. 2.2. Методичні рекомендації для вчителів технологій з формування критичного мислення у процесі вивчення обов'язково-вибіркового модуля «Основи підприємницької діяльності».

Таким чином, представлені в роботі методичні рекомендації для вчителів технологій з формування критичного мислення у процесі вивчення обов'язково-вибіркового модуля «Основи підприємницької діяльності» зорієнтовані на розвиток умінь учнів самостійно аналізувати ситуації, оцінювати можливі ризики та шукати оптимальні шляхи вирішення проблем у сфері підприємництва.

Важливим аспектом є інтеграція інтерактивних методів, таких як кейс-метод, дискусії, групові проекти та рольові ігри, які сприяють глибшому розумінню матеріалу та дозволяють учням активно взаємодіяти з інформацією, формувати аргументовану точку зору і критично оцінювати власні ідеї [16].

Вчителі повинні заохочувати учнів до використання набутого знання для вирішення реальних завдань, а також активно включати елементи самоконтролю та рефлексії, що сприятиме розвитку вміння самостійно оцінювати свої успіхи та прогалини. Особлива увага має бути приділена розвитку аналітичних і творчих здібностей учнів, щоб вони могли не тільки розв'язувати конкретні задачі, але й виявляти ініціативу у пошуку нових ідей для бізнесу, що є невід'ємною частиною підприємницької діяльності.

Отже, застосування таких методик дозволить сформувати у учнів необхідні компетенції для успішної професійної діяльності в майбутньому, здатність приймати обґрунтовані рішення та адаптуватися до змінюваного економічного середовища.

Формування критичного мислення допомагає підготувати учнів нового покоління, які:

- здатні критично мислити, чути й слухати інших;
- виявляють цікавість до навчання;
- опановують актуальні знання, що сприяє підвищенню якості освіти.

Висновки до розділу 2.

Розгляд тем, пов'язаних з обов'язково-вибірковим модулем «Основи підприємницької діяльності», показав його важливу роль у структурі предмета «Технології», зокрема у розвитку практичних навичок учнів, необхідних для успішного входження в підприємницьку діяльність. Вивчення цього модуля не тільки забезпечує здобуття теоретичних знань про основи підприємництва, але й сприяє формуванню у старшокласників умінь та навичок, що необхідні для прийняття обґрунтованих рішень у реальному світі.

Методика формування критичного мислення у процесі вивчення цього модуля дозволяє учням розвивати здатність до аналізу, оцінки та інтерпретації інформації, що є важливим для успішної підприємницької діяльності. Включення інтерактивних методів навчання, таких як кейс-методи, дискусії, групові проекти, дозволяє не лише глибше засвоїти матеріал, а й формує активну позицію учнів, їх здатність до самостійного прийняття рішень і творчого підходу.

Методичні рекомендації для вчителів технологій надають конкретні інструменти для ефективного використання інтерактивних методів у процесі навчання, що сприяє розвитку критичного мислення старшокласників. Вчителі мають важливу роль у тому, щоб забезпечити умов для активного залучення учнів до навчального процесу, підтримувати їхню ініціативу та заохочувати до самостійного аналізу і вирішення реальних проблем, що має практичне значення для розвитку підприємницьких компетенцій.

Отже, інтеграція цього модуля в освітній процес та застосування ефективних методів навчання значно сприяє підготовці учнів до реальних викликів підприємницької діяльності, формуванню в них критичного мислення, що є основою для успішного розвитку професійних навичок у майбутньому.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі було здійснено комплексне дослідження формування критичного мислення старшокласників, зокрема через вивчення обов'язково-вибіркового модуля «Основи підприємницької діяльності» в рамках предмета «Технології». Розгляд теоретичних засад та методичних підходів дозволив виокремити основні аспекти, що сприяють формуванню критичного мислення у старшокласників, а також підкреслити роль цієї компетенції в процесі навчання та професійної підготовки учнів.

1. У першому розділі було розглянуто роль і місце критичного мислення в структурі особистості сучасної людини. Зокрема зазначено, що критичне мислення є однією з ключових навичок, необхідних для успішного функціонування в сучасному світі. Воно дозволяє людині ефективно орієнтуватися у великій кількості інформації, приймати виважені рішення та вирішувати складні проблеми.

В умовах інформаційного суспільства, де обсяг доступних даних постійно зростає, здатність аналізувати, оцінювати та відокремлювати достовірну інформацію від хибної стає життєво важливою. Критичне мислення допомагає уникати маніпуляцій, пропаганди, фейкових новин та інших інформаційних загроз, зберігаючи здатність до самостійного судження.

У професійній діяльності критичне мислення є основою для інноваційного підходу, стратегічного планування та вирішення нестандартних завдань. Уміння критично оцінювати свої дії, аналізувати успіхи та помилки сприяє професійному зростанню та ефективній адаптації до змін.

Окреслено, що критичне мислення є важливою складовою інтелектуальної діяльності, яка забезпечує здатність до осмисленого аналізу інформації, прийняття обґрунтованих рішень і вирішення складних проблем. Крім того, визначено, що критичне мислення має суттєве значення для розвитку когнітивних, комунікативних та соціальних компетенцій у сучасному світі.

2. Вивчення сутності, специфіки та функцій критичного мислення дозволило визначити, що цей процес охоплює кілька етапів: від початкового усвідомлення та збору інформації до її аналізу, синтезу та оцінки. Ключовими функціями критичного мислення є здатність до оцінки різноманітних точок зору, формулювання логічних висновків та адаптація до нових умов, що є необхідними навичками у житті та професійній діяльності.

3. Доведено що освітній процес, спрямований на формування критичного мислення учнів має свої особливості, які полягають перш за все у створенні середовища, яке стимулює активну пізнавальну діяльність, розвиток аналітичних навичок та здатність аргументовано висловлювати власну позицію.

Організація такого навчання вимагає від педагога ролі не лише джерела знань, а й фасилітатора, який спрямовує учнів до постановки запитань, пошуку альтернативних рішень та рефлексії. Важливою умовою є створення атмосфери співпраці, довіри та взаємоповаги, що сприяє розвитку взаємодії між учнями, критичному обговоренню та обміну ідеями.

Організація освітнього процесу з акцентом на критичне мислення не лише сприяє інтелектуальному розвитку старшокласників, а й формує необхідні компетентності для їхньої успішної адаптації в умовах сучасного інформаційного суспільства.

4. У другому розділі було зосереджено увагу на методиці формування критичного мислення у старшокласників через вивчення обов'язково-вибіркового модуля «Основи підприємницької діяльності». Аналізуючи роль цього модуля у структурі предмета «Технології», виявлено, що він має потенціал не лише для надання учням базових знань з підприємництва, а й для розвитку практичних навичок, важливих для прийняття обґрунтованих рішень. Вивчення цього модуля дозволяє старшокласникам застосовувати знання в реальних життєвих ситуаціях, формувати вміння аналізувати економічні проблеми та розвивати підприємницькі компетенції.

5. В роботі докладно представлена методика формування критичного мислення старшокласників у процесі вивчення модуля «Основи

підприємницької діяльності», яка ґрунтується на принципах інтерактивності, проблемності та практичної спрямованості.

Навчання має бути організоване таким чином, щоб учні не лише засвоювали теоретичні знання, а й набували практичних навичок аналізу, оцінки та прийняття рішень у реальних і змодельованих бізнес-ситуаціях.

Основними методами є кейс-метод, мозковий штурм, аналіз реальних підприємницьких прикладів, рольові ігри та дискусії. Ці підходи дозволяють розвивати в учнів здатність до критичного осмислення економічних явищ, розпізнавання ризиків і можливостей. Особливу роль відіграє використання проєктної діяльності, яка стимулює учнів до самостійного дослідження, пошуку інформації та створення власних підприємницьких ідей.

6. В роботі представлені розроблені методичні рекомендації для вчителів технологій щодо формування критичного мислення у процесі вивчення модуля «Основи підприємницької діяльності», які передбачають створення навчального середовища, що стимулює аналітичну та творчу діяльність учнів.

Зокрема, учителям рекомендується проводити обговорення, які заохочують учнів аргументувати свої ідеї, оцінювати ризики та аналізувати точки зору інших. Це допомагає учням розвивати впевненість у своїх судженнях та відкритість до конструктивної критики. Важливо враховувати рівень підготовки та особистісні особливості учнів, пропонуючи завдання різного рівня складності.

Отже, результати дослідження підтверджують важливість розвитку критичного мислення у старшокласників через інтеграцію теоретичних знань з практичними завданнями, що сприяє їх підготовці до реальних життєвих ситуацій і професійної діяльності. Вивчення модуля «Основи підприємницької діяльності» є важливим етапом у формуванні в учнів здатності до аналізу, оцінки та прийняття рішень в умовах постійно змінюваного середовища.

В межах магістерського дослідження розглянуто лише окремі аспекти заявленої проблеми. Питання формування критичного мислення сучасних

старшокласників потребує подальшого ґрунтового дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баханов К. О. Технологія розвитку критичного мислення як психолого-педагогічне явище // Історія та правознавство. 2008. № 33. С. 4-9
2. Біленко О. В., Пелагейченко М. Л. Технології : Підручник для 10 (11) класу закладів загальної середньої освіти. Рівень стандарту. — Тернопіль : Астон, 2018. 272 с.
3. Белкіна-Ковальчук О. В. Формування критичного мислення учнів початкових класів у процесі навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.09. – Луцьк, 2006. 21 с.
4. Бондарук І. П. Формування критичного мислення дев'ятикласників у процесі навчання історії : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Ірина Петрівна Бондарук. – К., 2012. 276 с.
5. Варналій З.С. Мале підприємництво: основи теорії і практики / З.С. Варналій. – 4-те вид. – К.: Т-во «Знання», 2008. 302 с.
6. Вовк Т. В. Технологія розвитку критичного мислення як засіб формування особистості учня // Педагогічна майстерня. – 2012. – № 2 (14).
7. Вукіна Н. В. Критичне мислення: як цьому навчати: [наук.-метод. посібник]. – Харків, 2007. 190 с.
8. Вукіна Н. Навіщо українцям критичне мислення? Директор школи. - № 10-11. 2006. С. 18-19.
9. Гой І. В. Підприємництво / І. В. Гой, Т. П. Смелянська. – К. : Центр навчальної літератури, 2019. 368 с.
10. Горох А. Методика критичного мислення може навчити дітей думати // Збірка конспектів уроків за методиками критичного мислення. Частина II. – Х., 2001. С. 30-32.
11. Дементієвська Н. П. Стратегії розвитку навичок критичного мислення учнів при оцінюванні ресурсів Інтернету, Програма спецкурсу підвищення кваліфікації викладачів системи післядипломної педагогічної освіти, Проект Світового банку «Рівний доступ до якісної освіти в Україні» // [Електронна публікація], опубліковано 2008 р. Режим доступу: <http://www.scribd.com/doc/33487253>.
12. Десятов Д. Практичні аспекти застосування методів критичного мислення на уроці історії // Історія та правознавство. 2007. - № 9. С. 5-11.
13. Дичківська І. Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб.. К. : Академвидав, 2004. 352 с.
14. Дратвер Б.Л., Пасічник Н.О. Основи підприємництва: Навчальний посібник. – Кіровоград: Імекс, 2000. 188 с.
15. Інноваційні педагогічні технології: посібник / За ред. О.І. Огієнко. К.: Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2015. 314 с.
16. Інноваційні освітні технології : навчально-методичний посібник / упорядник Л.М. Прокопів. Івано-Франківськ, 2020. 172 с.
17. Києнко-Романюк Л., Неприцький О., Корсак К. Формування навичок критичного мислення в українських школярів і підготовка вчителів загальноосвітніх шкіл. – URL:

publications/collections/conference_2005/section_20/Neprytsky,Kyuyenko-Romanyuk, Korsak.doc.

18. Короденко М.В. Нова школа – нові підходи. Київ : ВЦ «Академія», 2016. 186 с.
19. Ліпман М. Чим може бути критичне мислення // Вісник програм шкільних обмінів. 2006. – № 27. С. 17-23.
20. Модельні навчальні програми «Технології. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти. URL: <https://imzo.gov.ua/model-ni-navchal-ni-prohramy/tekhnologichna-osvitnia-haluz/>.
21. Нова українська школа: поради для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ: Літера ЛТД, 2018. 160 с.
22. Основи економічної теорії: Методичні вказівки / Б.Л. Дратвер, В.Л.Лисова, І.В.Олійник, Н.О.Пасічник. – Кіровоград. 1998, 62 с.
23. Основи критичного мислення: метод. посіб. / І.М. Сущенко, О.І. Пометун. – Дніпро: ЛІРА, 2016. 156 с.
24. Основи підприємницької діяльності: підручник. – Київ. Вид-во «Політехніка», 2022. 515 с.
25. Пасічник Н.О. Підприємництво та підприємець очима учнів // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. – Серія: Педагогіка. №3. – 1999. С. 157-162.
26. Пасічник Н.О. Проблеми формування інтересу старшокласників до підприємницької діяльності // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. № 5. – 1999. С.42-44.
27. Пелагейченко М.П., Пелагейченко В.О. Усі уроки технологій. Посібник. Харків «Основа», 2018. 224 с.
28. Пометун О. Методика розвитку критичного мислення на уроках історії / О. Пометун // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2012. – № 2. С. 3-7
29. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок та інтерактивні технології навчання. – К.: А.С.К., 2004. 328 с.
30. Семенда Д.К., Бурляй О.Л. Економіка підприємства: підручник /Д.К.Семенда, О.Л.Бурляй, М.А.Коротєєв, О.В.Семенда// Умань. – 2014. 476 с.
31. Стеців Л. Реалізуємо метод проектів //Директор школи. – 2005. № 40. С. 19-20.
32. Теорія та методика навчання технологій: навч. посібник / І. П. Андрощук, І. В. Андрощук, В. В. Бербец та ін. Умань : ФОП Жовтий О.О., 2016. 474 с.
33. Технології розвитку критичного мислення учнів/ А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метьюз, Д. Макінстер. – Київ: ПЛЕЯДИ, 2006. 220 с.
34. Тягло О. Післямова до статей Метью Ліпмана і Марка Вайнстейна / О. Тягло // Вісник програм шкільних обмінів. – 2006. – № 27. С. 26-27.
35. Туташинський Підручник з Технології. 10 клас. 2018. Видавництво учбової літератури, 2013. 368 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Розробка уроку за темою: «Організація власної підприємницької справи»

Мета :

Формування предметних компетентностей:

- групування витрат підприємства, калькулювання собівартості;
- мотивація трудової діяльності та політика оплати праці;
- вміння здійснювати економічні розрахунки

Формування ключових компетентностей:

- уміння вчитися: уміння аналізувати, виконувати економічні розрахунки;
- спілкуватися рідною мовою: уміння обговорювати питання, пов'язані з проблемами проекту;
- компетентність у цифрових технологіях: уміння використовувати цифрові технології для пошуку проблематики проекту;
- математична компетентність: здатність до раціонального витрачання коштів;
- ініціативність і підприємливість: здатність аналізувати помилки або можливі ризики під час вибору проекту, і відповідно ризикувати для досягнення запланованого результату;
- соціальна і громадянська компетентність: уміння працювати в колективних проектах, над розв'язанням проблеми проекту;

Обладнання: комп'ютер, Інтернет, дидактичний роздатковий матеріал.

Основні поняття: ціна, собівартість, витрати, прибуток, рентабельність.

Тип уроку: застосування практичних умінь і навичок, створення бізнес плану підприємства.

ХІД УРОКУ

I. Організаційна частина (2 хв.):

Привітання. Перевірка присутності та готовності учнів до уроку.

Створення в класі атмосфери співробітництва.

II. Актуалізація опорних знань і життєвого досвіду учнів.

Вчитель: «Ми з вами розпочали роботу над проектом бізнес-план підприємства. Однак ще не достатньо інформації для виконання проекту.

Уявіть, що ви вирішили започаткувати власну справу. Розташуйте в логічній послідовності завдання, які ви маєте для цього виконати:

- 1) провести дослідження ринку;
- 2) обрати технологію виробництва;
- 3) обрати продукцію, яку вироблятиме підприємство;
- 4) визначити цілі та стратегію підприємства;
- 5) визначити рівень витрат на виробництво і збут продукції;
- 6) розробити комплекс маркетингу;

- 7) скласти прогнозний баланс, звіт про фінансові результати;
 - 8) обрати постачальників сировини;
 - 9) розробити виробничий план;
 - 10) обрати цільовий ринок;
 - 11) обрати організаційно-правову форму бізнесу;
 - 12) визначити ризики в діяльності підприємства.
- Чому важливо уміти розраховувати кредит, оплату праці, податки?
 Як впливає вартість сировини на результат проєкту?
 Як розрахувати рентабельність підприємства?»

III. Мотивація навчальної діяльності. Викладення нового матеріалу:

«Бізнес план – це документ, що описує всі аспекти діяльності майбутнього підприємства аналізує проблеми, з якими воно може зіткнутися, а також визначає способи розв’язання цих проблем, У ньому викладено сутність, шляхи і способи реалізації підприємницької ідеї, охарактеризовано ринкові, виробничі, організаційні та фінансові аспекти майбутнього бізнесу і особливості керування ним. Він є основою для здійснення підприємницької діяльності, необхідною передумовою залучення інвесторів до процесу фінансування, розробки та реалізації підприємницької ідеї, до інноваційно-інвестиційних проєктів.

У ринковій системі господарювання бізнес-план виконує дві найважливіші функції:

- 1) зовнішню – ознайомити різних представників ділового світу і і сутністю та основними аспектами реалізації конкретної підприємницької ідеї;
- 2) внутрішню (життєво важливу для діяльності самого підприємства) – опрацювати механізм самоорганізації, тобто цілісну, комплексну систему управління реалізацією підприємницького проєкту.

Повний бізнес-план має містити в собі такі розділи:

1. Резюме.
2. Характеристика продукції.
3. Аналіз ринку.
4. План маркетингу.
5. Виробничий план.
6. Організаційний план.
7. Фінансовий план.
8. Аналіз ризиків.
9. Додатки.

Розглянемо більш детально зміст цих розділів. Відзначимо, що на практиці не існує стандартної, універсальної, єдиної для всіх випадків форми бізнес-плану.

1. Резюме

Цей розділ розміщується на початку документа, але складається вже після написання бізнес-плану загалом.

Структура цього розділу:

- підприємство, його ділова історія і мета;
- стан галузі та перспективи розвитку;
- частка ринку та конкурентні переваги майбутньої продукції;
- прогнозовані фінансові результати;
- необхідний розмір фінансування.

2. Загальна характеристика підприємства та характеристика продукції

У цьому розділі необхідно описати товар і переконати інвесторів у правильності вибору товару, цей розділ має містити таку інформацію:

- специфіка й призначення товару;
- особливості й відмінності товару, що можуть забезпечити йому конкурентоздатність;
- характеристика матеріалів і комплектуючих;
- сприйняття товару споживачем;
- опис сильних і слабких сторін продукції.

3. Аналіз ринку

Аналіз ринку здійснюється на базі дослідження факторів зовнішнього середовища прямого й непрямого впливу.

1) аналіз макроекономічних факторів:

- політичних;
- соціально-демографічних (рівень приросту населення, структура зайнятості, рівень соціального захисту, рівень працеспроможності населення);
- державного регулювання (законодавства);
- природних умов та екологічних обмежень;
- економічних (динаміки ВВП, рівня інфляції, стабільності валютного курсу тощо);

2) галузевих (факторів прямого впливу):

- рівня конкуренції в галузі;
- вартості сировинних ресурсів;
- життєвого циклу галузі;
- аналіз споживачів;
- рівня реальних доходів потенційних споживачів.

Джерелом інформації про стан ринку можуть бути: зовнішні (покупці, конкуренти, постачальники, журнали), державні (результати досліджень і опитувань, патенти, звіти державних організацій), внутрішні (звіти за результатами аналізу ринку, звіти торгових представників. Оцінка розміру ринку та можливих тенденцій його розвитку, оцінка частки ринку й обсягу продажів продукції, сегментація ринку та визначення ніші продукту.

4. План маркетингу

План маркетингу включає в себе інформацію про стратегію залучення покупців – комплекс маркетингу. Головні його складові:

- прогноз щодо збуту продукції;
- товарна політика: опис продукції, інновацій, сервісу, гарантійних зобов'язань;

- цінова політика: характеристика цінової стратегії підприємства, рівня цін, системи знижок, можливості реалізації товарів у кредит;
- комунікативна політика: головні цілі реклами, засоби й канали реклами, витрати на рекламу;
- розподільча політика: вибір місця збуту, каналу збуту, розташування складу готової продукції;
- бюджет маркетингу: рівень витрат на рекламу, заробітну платню працівникам системи маркетингу, витрати на просування і збут.

5 . Організаційний план

Організаційний план містить інформацію про організаційні та законодавчі аспекти функціонування підприємства:

- опис організаційної структури управління;
- склад і функціональні обов'язки й відповідальність персоналу;
- оплата праці;
- основні законодавчі акти, що регламентують діяльність підприємства.

6. Виробничий план

У цьому розділі слід розв'язати такі завдання:

- обрати місце розташування підприємства;
- визначити технологію виробництва: описати головні технологічні операції, навести перелік підрозділів і виконавців;
- провести пошук постачальників сировини та устаткування: зазначити найменування постачальника, сировину, закупівельні ціни, витрати на транспортування;
- розробити виробничу програму;
- скласти калькуляцію продукції.

7 .Фінансовий план

Цей розділ містить узагальнення інформації з попередніх розділів у вартісному вираженні. Фінансовий план включає в себе таку інформацію: потребу у фінансуванні (вибір суми кредиту (інвестиції) та графіка фінансування), виплати на погашення позик (виплати кредитного тіла), звіт про прибутки – збитки (щомісяця до кінця проекту), звіт про рух коштів , баланс проекту, фінансові показники .

8. Аналіз ризиків

Аналіз ризиків має на меті визначити можливі небажані напрями розвитку підприємства, слабкі сторони підприємства, імовірність появи нових технологій, надійність партнерів і постачальників.

9 . Додатки

Фінансові звіти, рекламні матеріали підприємства, технічний опис продукту, резюме керівників проекту, найважливіші контракти й угоди, інформація про виробничий процес, фотографії та малюнки товару, витяги з найважливіших законодавчих актів.

IV. Робота над проектом.

Обчислення вартості витрат організаційного періоду.

Розрахунок загальної собівартості.

Обчислення величини прибутку

V. Підбиття підсумків уроку. Закріплення нового матеріалу .

1. Що таке бізнес -план. Які функції бізнес плану?

2. Назвіть основні розділи бізнес-плану?

VI. Домашнє завдання:

Оберіть бізнес яким ви хотіли займатись.

3. Бізнес-план міні пекарні

ЗМІСТ

1. Резюме
2. Організаційний план
3. Пропозиція продукції і позиція ринку
4. Збут та маркетинг
5. Ринок
6. Джерела фінансування проекту
7. Прогнозований звіт про прибутки і витрати
8. Висновок

1.Резюме

Розроблений проект бізнес-плану служить основою для створення міні-пекарні.

Даний бізнес-план представляє ПП «Фортуна» з метою працевлаштування 2 чоловік та отримання прибутку.

Компанія представляє колектив з 2-х чоловік:

1.Власник,приватний підприємець, менеджер, реалізатор.

2.Пекар.

Форма власності приватна.

Приватне підприємство створене для виробництва та торгівлі випічкою.

На основні товари підприємства (пиріжки, булочки, піцу, воду, каву, солодкі напої) є сталий попит в туристів.

За рахунок закупівлі газованої води безпосередньо у місцевого виробника та високого сервісного обслуговування підприємство матиме конкурентні переваги.

Фінансування проекту в організаційний період здійснюватиметься за рахунок кредитних коштів.

2.Організаційний план

Управлінський апарат компанії представлено в одній особі-приватним підприємцем, який є власником міні-пекарні та менеджером .

Задачею приватного підприємця є :

1. Організація роботи компанії

2. Закупівля сировини ,товарів
3. Бухгалтерський облік, розподіл фінансів
4. Доставка продукції на торгову точку
5. Реклама
6. Вивчення попиту на продукцію
7. Реалізація товару за готівку

Задачею пекаря:

1. Випічка хлібобулочних виробів.
2. Підтримка санітарного стану міні- пекарні.
3. Відповідальність за якість продукції.

Для повсякденної ефективної роботи ПП «Фортуна» необхідно:

- Початок робочого дня 7-30;
- Кінець робочого дня 16-30;
- Вихідні дні - вівторок, середа;
- В понеділок проводити санітарну годину з 15-30 до 16-30;

«ПП» Фортуна буде забезпечене необхідними документами:

1. Свідоцтво про реєстрацію підприємства як суб'єкта підприємницької діяльності;
2. Сертифікати на продукцію;
3. Дозвіл СЕС для продажу;
4. Санітарна книжка;

3.Пропозиція продукції і позиція ринку

Торгову точку – палатку передбачається розмістити на території міста Суми узгодивши з місцевою адміністрацією.

Підприємство виготовляє пиріжки, піци, булочки.

Реалізовуватимуться саме ті види випічки, що користуються сталим попитом, мають більш доступну ціну, найбільш привабливу для всіх груп населення.

Як супутні товари з метою отримання більшого прибутку також продаватимуть газовані напої, що використовуються у щоденному раціоні більшості туристів.

Така в даний час позиція на ринку має бути успішною враховуючи, що в святкові дні попит на продукцію, згідно проведених досліджень перевищує пропозицію.

4. Збут та маркетинг

Торгова точка буде мати рекламний щит в місці її знаходження з зазначенням доступних цін. При встановленні ціни враховується думка споживачів.

На всіх видах продукції будуть наклеєні цінники. Оформлення цін і назва товару повинні бути розбірливими. Всі товари розміщені в палатці повинні розміщуватись по видам і мати привабливий вигляд, акуратний і доступний огляд.

В результаті дослідження виявлено, що громадяни похилого віку надають перевагу більш дешевим та традиційним видам товару, а молодше покоління навпаки більш дорожчим та різноманітним новинкам.

При реалізації товарів підприємство використовуватиме знижки. Якість товару повинна бути високою, тому дуже велике значення має охайність та чистота. Терпимість, ввічливість продавця до покупця також спонукатиме до здійснення покупки.

За допомогою книги обліку доходів та витрат, для своєчасного задоволення потреб покупців, буде постійно досліджуватися попит на ті чи інші товари. Продукція матиме найвищу якість і дотримуватимуться терміни зберігання. Обов'язкова наявність спецодягу. Доступні ціни споживачам.

5. Ринок

Ринок-це сукупність діючих та потенційних покупців товару

Приватне підприємство планує повністю задовольнити потреби даного ринку в хлібобулочних виробах.

Прогнозована ємкість ринку:

Споживачами є туристи в середньому 60% відпочиваючих

150 чол. x 60% = 90 чол.

Фактично попит складає 2 вироби на 1 покупця, всього:

180 в день x 20днів = 3600 в місяць.

Розрахунок собівартості випічки

Назва сировини	Булочка		Пиріжок		Піца	
	Кількість (грами)	Ціна (грн)	Кількість (грами)	Ціна (грн)	Кількість (грами)	Ціна (грн)
Мука	200	2,00	200	2,00	200	2,00
Цукор	40	0,4	40	0,4	40	0,4
Маргарин	20	0,4	20	0,4	20	0,4
Дріжді, сіль, яйця	10	1,2	10	1,2	10	1,2
Начинка			100	1,30		
Ковбаса					50	1,5
Сир					50	1
Кетчуп					20	1
майонез					20	0,50
Всього		4,0		5,30		8,00

Розмір цільового ринку на місяць

Група випічки	кількість	собівартість	Ціна, грн.	Вартість сировини	Об'єм продажі, грн
Пиріжки	2000	5,30	10,00	10600,00	20000,00
Піци	1000	8,00	12,00	8000,00	12000,00
Булочки	600	4,00	6,00	2400	3600,00
Всього	3600			22000	35600,00

Розрахунок вартості реалізації напоїв

Назва	Кількість		Ціна		Різниця	прибуток
	день	місяць	закупівельна	реалізації		
Вода	90	1200	6,00	10,00	4,00	7200,00
Солодка газувана вода	60	1200	7,00	12,00	5,00	6000,00
ВСЬОГО						13200,00

6. Джерела фінансування проекту

Місяць	Тіло кредиту	% за користування кредитом	Погашення кредиту
Травень	2000	240	2240
Червень	2000	200	2200
Липень	2000	160	2160
Серпень	2000	120	2120
Вересень	2000	80	2080
Жовтень	2000	40	2040
всього	12000	840	2840

Висновок

Основна ціль приватного підприємства отримання прибутку, при задоволенні потреб туристів в даних товарах виконуватиметься.

-Термін окупності кредиту - $12000/80180 \times 12 = 1$ місяць 16 днів.

-Чистий прибуток – 80180,00грн

-Рентабельність = $\text{прибуток}/\text{витрати} \times 100 = 80180/339820 \times 100 = 23,6\%$

-Обсяг реалізації продукції за туристичний сезон – 408000,00грн.

Працевлаштування – 2 чоловіки.

Сплата податків до бюджету – 23694 грн.

- Ринковий збір - 1800,00.
- Фіксований податок – 1080,00
- Єдиний соціальний внесок (ЄСВ-22% на заробітну плату) – 11040 грн.
- Податок з доходів фізичних осіб (18% із заробітної плати) – 9024 грн.
- Військовий збір (1,5% із заробітної плати) – 750 грн.

При покращенні фінансового стану підприємства та збільшення обсягів реалізації буде розширюватись асортимент харчових продуктів та будуть засновуватися нові торгові точки.

4.1 Практичні завдання

Завдання №1 – анкета на визначення здатності до підприємництва.

1. Чи поводитесь Ви наодинці так, як тоді, коли за Вами спостерігають?
2. Чи вважаєте Ви хитрість хорошою і корисною рисою?
3. Чи можете Ви розпочати розмову на вулиці з незнайомою людиною?
4. Чи заздрите успіху Ваших знайомих?
5. Чи звертаєтесь на «Ви» до Ваших старших за віком родичів?
6. Чи здатні Ви усно швидко обчислити скільки буде 3% від 3%?
7. Чи приходите вчасно на побачення?
8. Переживаєте, якщо Вас обрахували на 1 грн?
9. Чи пам'ятаєте дату народження свого вчителя?
10. Чи зможете залишити валізу під наглядом зовсім незнайомої людини?

Відповідь « так» - 10 балів, « ні « – 0 балів.

Проміжні відповіді оцінюються «на око» між 0 і 10 балами. Наприклад, якщо Ви з 10 своїх вчителів пам'ятаєте дату народження лише одного, відповідь – 1 бал. Якщо відповідь на яке – небудь питання для Вас є складною – 5 балів. Склавши всі Ваші бали, Ви звертаєтесь до ключа тесту.

Ключ до тесту:

60 – 100 балів – Ви вроджений бізнесмен.

55 – 59 балів – Ви володієте не всіма потрібними якостями бізнесмена, але у Вас є реальні шанси досягти успіху в бізнесі.

25– 50 балів – видно, в бізнесмени Вам не вибитись, але Ви правдива, порядна людина, у вас непоганий характер.

Завдання № 2

Назвіть основні риси підприємця?

Правильна відповідь :

1. Чесність 2. Надійність 3. Ініціативність
4. Незалежність 5. Конкурентність 6. Рішучість
7. Цілеспрямованість 8. Ризиковість

Завдання № 3

Серед наведених у дужках відповідей визначте правильну.

1. Метою боротьби підприємців з ризиком є (зниження ризику, збільшення ризику, запобігання ризику)
2. Підприємницькою діяльністю можна займатися з (18 років, 16 років, 14 років).
3. Метою підприємницької діяльності є (отримання досвіду , отримання нового статусу, отримання прибутку) .
4. Певна частина населення займається підприємницькою діяльністю (не має бажання, не має грошей, не має права).
5. Постійні втрати у підприємницькій діяльності призводять до (збільшення прибутку, банкрутства, розширення асортименту) .
6. Запобігти ризику можна шляхом (збільшення прибутку, зниження витрат, страхування) .

Правильна відповідь :

1. Зниження ризику.
2. 16 років.
3. Отримання прибутку.
4. Не має права.
5. Банкрутства
6. Страхування.

Завдання № 4.

Визначте вид підприємницької діяльності, позначивши кожен буквою :

В – виробнича; К – комерційна ; П – посередницька; Ф – фінансова.

1. Дилер фондової біржі продав пакет акцій АТ « Граніт ». (П)
2. Бригада будівельників за три місяці виконала повний ремонт будинку. (В)
3. Торговий дім « Караван » щодня збільшує обсяги продажів на 2 – 3%. (К)
4. Ріелтер агентства нерухомості за літній період продав шість квартир. (П)
5. Банк « Добродій» видає кредити на придбання авто. (Ф)
6. Відкрито ще одну майстерню з ремонту взуття. (В)

4.2 Тести для тематичного оцінювання

1. Самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність із метою досягнення економічних та соціальних результатів та одержання прибутку - це
 - а) бізнес; б) підприємництво; в) благодійництво; г) виробництво.
2. Продукт праці, виготовлений з метою обміну або продажу, але не для особистого споживання - це:

- а) виріб; б) послуга; в) товар; г) подарунок.
3. Грошовий вираз витрат на виробництво та реалізацію продукції - це:
а) ціна; б) вартість; в) собівартість; г) дохід.
4. Суб'єкти ринку - це:
а) індивідуальні товаровиробники;
б) організації;
в) держава;
г) усі відповіді правильні.
5. Грошовий вираз витрат на виробництво та реалізацію продукції - це:
а) ціна; б) вартість; в) собівартість; г) дохід.
6. Частина вартості додаткового продукту, виражена в грошах - це:
а) прибуток; б) вартість; в) собівартість; г) дохід.
7. У чому цінність бізнес-плану?
а) визначає життєздатність підприємства в умовах конкуренції;
б) містить орієнтири, згідно з якими підприємець буде діяти на етапі становлення підприємства і прогнозує розвиток виробництва;
в) сприяє пошуку інвесторів;
г) усі відповіді правильні.
8. Якими ознаками характеризується підприємництво:
а) це самостійна діяльність «за свій рахунок»;
б) це ініціативна діяльність;
в) це систематична, офіційно зареєстрована діяльність;
г) усі відповіді правильні.
9. Чи може бізнес-план допомогти:
а) залучити кошти;
б) організувати виробництво;
в) реалізувати товари;
г) усі відповіді правильні.
10. Здатність до самостійних, неординарних, нетипових дій господарюючих суб'єктів - це:
а) підприємництво; б) бізнес; в) підприємливість; г) торгівля.
11. Для реалізації ресурсної функції підприємництва необхідно:
а) мобілізувати на добровільних засадах матеріальні, фінансові, інтелектуальні та інші можливості;
б) взяти кредит;
в) використати усі свої кошти;
г) провести рекламу.
12. До підприємницької інфраструктури відносяться:
а) банки, біржі;
б) страхові та інвестиційні компанії;
в) венчурні фонди;
г) усі відповіді правильні.